

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Matej Alič

**Percepcije evropske identitete med evropskimi elitami in
državljeni EU: od velike širitve do velike krize**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2018

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Matej Alič

Mentorica: doc. dr. Ksenija Šabec

**Percepcije evropske identitete med evropskimi elitami in
državljeni EU: od velike širitve do velike krize**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2018

ZAHVALA:

Zahvaljujem se mentorici doc. dr. Kseniji Šabec za pomoč in strokovno kritiko pri pripravi magistrskega dela ter družini in prijateljem za podporo in spodbudo pri študiju.

Percepcije evropske identitete med evropskimi elitami in državljani EU: od velike širitve do velike krize

Po koncu druge svetovne vojne se je v Evropi začel oblikovati nov ekonomski, politični in kulturni projekt združevanja Evrope, danes poznan kot Evropska unija. Ta projekt je vodil tudi v vzpostavljanje svojevrstne oblike evropske identitete, ki se v določenih pogledih razlikuje od identitet nacionalnih držav, katerim je pa vendarle v nekaterih pogledih podobna. Evropska identiteta je tako kompleksen družbeni konstrukt, ki je bil v svojih začetnih oblikah sprožen »od zgoraj-navzdol«, s strani družbenih elit. Omenjena identiteta ima tako skupinske kot individualne oblike pojavljanja, percepcije evropske identitete pa se razlikujejo med evropskimi elitami in državljani EU. Sploh je to razlikovanje prišlo do izraza po letu 2004, ko so se EU začele priključevati nove države članice iz srednje in vzhodne Evrope, in leta 2016, ko je Združeno Kraljestvo Velike Britanije in Severne Irske na referendumu potrdilo namero o izstopu iz EU. To sproža domnevo, da se je percepiranje evropske identitete med letoma 2004 in 2016 spremenilo tako med družbenimi elitami kot državljani EU.

Ključne besede: evropska identiteta, EU, evropske elite, državljanstvo EU

Perceptions of a European identity between European elites and EU citizens: from large enlargement to a major crisis

After the end of the Second World War, a new economic, political and cultural project of uniting Europe, now known as the European Union, began to form in Europe. This project also led to the establishment of some forms of European identity, which in certain respects differs from the identities of the nation states, but to which in some respects is also similar. European identity is a complex social construct that, in its initial forms, began "top-down" from the side of social elites. This identity has both collective and individual forms of appearance, and the perception of European identity differs between European elites and EU citizens. The distinction has been made after 2004, when the new member states of Central and Eastern Europe joined the EU and in 2016, when the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland confirmed the intention to leave the EU in a referendum. This raises the assumption that the perception of European identity has changed between 2004 and 2016 and between social elites and EU citizens.

Keywords: European identity, EU, European elites, EU citizenship

Kazalo vsebine

1	Uvod.....	7
2	Raziskovalna vprašanja in metodologija.....	9
2.1	Raziskovalna vprašanja	9
2.2	Metodologija.....	10
3	Poskus definicije evropske identitete	12
4	Percepcije evropske identitete med evropskimi elitami	20
4.2	Evropski kulturni prostor.....	25
4.3	Primeri inštitutov za vzpostavljanje skupne evropske identitete.....	26
4.3.1	Evropski simboli in simbolizem	26
4.3.2	Evropsko državljanstvo.....	31
4.4	Bela knjiga o prihodnosti Evrope	33
5	Percepcije evropske identitete med državljani EU.....	35
5.1	Pomen migracij.....	36
5.2	Pripadnost evropski identiteti v obdobju med 2004 in 2016.....	40
5.2.1	Percepcije državljanov o koristi članstva njihove države v EU.....	42
5.2.2	Navezanost na Evropo in EU	44
5.2.3	Občutenje državljanstva EU.....	46
5.2.3	Sinteza pripadnosti evropski identiteti.....	49
6	Percepcije evropske identitete v Sloveniji v obdobju med 2004 in 2016	50
6.1	Percepcije državljanov Republike Slovenije o koristnosti članstva Slovenije v EU.....	51
6.2	Navezanost državljanov Republike Slovenije na Evropo in EU	53
6.3	Občutenje državljanstva EU med državljani Republike Slovenije.....	55
6.4	Sinteza pripadnosti evropski identiteti med državljani Republike Slovenije	58
7	Sklep.....	59
8	Viri	62

Kazalo tabel

Tabela 5.1: Če upoštevate vse, bi rekli, da je (vaši državi) koristilo ali ne, ker je država članica EU? V % (EU).....	43
Tabela 5.2: Ljudje lahko občutijo različne stopnje navezanosti na svoje mesto ali vas, svojo regijo, svojo državo ali Evropo. Prosim, povejte mi, kako navezani se počutite na Evropo? V % (EU).....	45
Tabela 5.3: Ljudje lahko občutijo različne stopnje navezanosti na svoje mesto ali vas, svojo regijo, svojo državo ali Evropo. Prosim, povejte mi, kako navezani se počutite na EU? V % (EU).....	45
Tabela 5.4: Se v bližnji prihodnosti vidite kot: samo kot (nacionalnost), kot (nacionalnost) in Evropejca, kot Evropejca in (nacionalnost), samo kot Evropejca ali ne vem? V % (EU).	47
Tabela 5.5: Ali se počutite državljana EU? V % (EU).....	48
Tabela 6.1: Če upoštevate vse, bi rekli, da je Sloveniji članstvo v EU koristilo ali ne? V % (Slovenija)	51
Tabela 6.2: Ljudje lahko občutijo različne stopnje navezanosti na svoje mesto ali vas, svojo regijo, svojo državo ali Evropo. Prosim, povejte mi, kako navezani se počutite na Evropo? V % (Slovenija).....	53
Tabela 6.3: Ljudje lahko občutijo različne stopnje navezanosti na svoje mesto ali vas, svojo regijo, svojo državo ali Evropo. Prosim, povejte mi, kako navezani se počutite na EU? V % (Slovenija).....	54
Tabela 6.4: Se v bližnji prihodnosti vidite kot: samo Slovenca, kot Slovenca in Evropejca, kot Evropejca in Slovenca, samo kot Evropejca ali ne vem? V % (Slovenija).....	55
Tabela 6.5: Ali se počutite državljan EU? V % (Slovenija).....	57

1 Uvod

Vse je ekstaza, ekstaza smrti!
Zlati stolpovi zapadne Evrope,
kupole bele -- (vse je ekstaza!) --
vse tone v žgočem, rdečem morju;
sonce zahaja in v njem se opaja
tisočkrat mrtvi evropski človek.

-- Vse je ekstaza, ekstaza smrti. --

Srečko Kosovel

Po koncu druge svetovne vojne se je v Evropi začel oblikovati nov ekonomski, politični in kulturni projekt, projekt združevanja Evrope, danes poznan kot Evropska unija. Ta projekt je skozi leta začel vedno bolj pridobivati podobo države in ne le nadnacionalne organizacije, s tem pa je začel sooblikovati neke vrste skupno, evropsko identiteto.¹ Pripadnost in percepiranje evropske identitete se skozi čas in različne kulturne, politične in socioekonomske situacije spreminja. Percepcija evropske identitete je tako pomemben kazalnik stanja razvoja evropskih integracij, hkrati pa evropske identitete ne moremo zreducirati samo na stanje evropskih integracij, saj je evropska identiteta v svojem bistvu, tako kot druge kolektivne identitete, kompleksen družbeni konstrukt, ki vsebuje tako individualno kot kolektivno komponento (Bruter, 2005). Obe komponenti sta vezani na mozaik zgodovinskih in kulturnih identitet, ki so se tekom časa pojavljale v evropskem prostoru. Hkrati predstavlja nekakšen nedosegljivi ideal in neobstoječo fikcijo, saj kreira zgodbo o tem, kakšni naj bi bili ljudje v sicer kulturno, etnično, jezikovno, versko in tudi sicer raznoliki Evropi.

Ponovno zanimanje za preučevanje evropske identitete je prišlo do izraza v zadnjih letih, ko so se Evropski uniji pridružile nove države članice, in nadalje po začetku globalne ekonomske

¹ V magistrskem delu bom pojem »evropska identiteta« uporabljaj v smislu identitete Evropske unije. Omenjeni pojem bom uporabljal kot edninski samostalnik.

krize, ki je z vso silo izbruhnila leta 2007² ter z referendumom o odhodu Združenega Kraljestva iz EU.³ Preučevanje evropske identitete in njenega dojetja je, po mojem mnenju, pomembno zato, ker se evropska identiteta, kot ena izmed kolektivnih identitet, razlikuje – ali bi se vsaj morala razlikovati – od koncepta nacionalne identitete. Poglavitna razlika bi morala biti v tem, da evropska identiteta, tako kot Evropska unija, ne izhaja iz monokulturne ideje o narodu, temveč iz ideje o medkulturnem sodelovanju na področju gospodarstva, politike, sociale, ekologije itd. med različnimi narodi in državami (Fligstein, 2008). Evropska identiteta naj bi tako presegala nacionalno identiteto, saj naj bi gradila na medkulturnem sodelovanju in skupnem vzpostavljanju »evropskih vrednot« (Recchi, 2012). Hkrati je bila evropska identiteta vsaj v svojem začetnem obdobju rezultat želja in konstrukcije evropskih družbenih, političnih in ekonomskih elit ter ne toliko želja in identifikacije posameznikov (Šabec, 2006). Evropska identiteta tako, vsaj v svojem začetnem obdobju, ni izražala želja in identifikacije posameznih državljanov držav članic, katerim je bila pravzaprav namenjena. Začetki vzpostavljanja evropske identitete (vsaj v sodobnem smislu) so potekali »od zgoraj-navzdol« in ne z nujno identifikacijo posameznikov, ki so se še vedno večinoma identificirali s svojimi lokalnimi ali nacionalnimi identitetami.

² Larry Elliot začetek globalne ekonomske krize postavi na 7. avgust 2007, ko je bančna skupina BNP Paribas najavila umik iz treh skladov tvegane kapitala, ki so bili specializirani za hipotekarni dolg na območju Združenih držav Amerike (Elliot, 2011).

³ Referendum je potekal 23. junija 2016 (Hunt in Wheeler, 2017).

2 Raziskovalna vprašanja in metodologija

Cilj magistrske naloge je raziskati percepcije evropske identitete med predstavniki evropskih institucij, t. i. evropskimi elitami, in državljani Evropske unije. Osredotočil se bom na obdobje od »velike širitve EU« leta 2004, ko so se EU pridružile nove države članice iz srednje in vzhodne Evrope, pa vse do »velike krize EU«, ki je nastopila s finančno in ekonomsko krizo in se je izrazila leta 2016, ko je Združeno kraljestvo Velike Britanije in Severne Irske na referendumu potrdilo namero o izstopu iz EU. Diskrepanca med omenjenima dogodkoma nakazuje, da se je percepcija evropskosti in identificiranja z evropsko identiteto v omenjenem obdobju bistveno spremenila.

2.1 Raziskovalna vprašanja

Evropska identiteta se, kot tudi druge kolektivne ali osebne identitete, izraža kot kulturni referent, kot točka, na katero se druge identitete nanašajo, hkrati pa je tudi nanašalec, saj tudi sama (vsaj posredno) nanaša pomene na druge identitete. S tem ko se spreminja sama, spreminja tudi druge identitete. Opazovanje evropske identitete je potrebno opazovati skozi kritično točko v času, v katerem obstaja. Evropske identitete se tako ne more opazovati na splošno, kot neke vrste nesprejemljivo dejstvo, ampak skozi določen časovni okvir, ki predstavlja referenčno točko za raziskovanje. Tako sem si za magistrsko nalogo postavil naslednja raziskovalna vprašanja:

- 1 Na kakšen način ter iz katerih razlogov se je spremenila percepcija evropske identitete med političnimi, družbenimi, kulturnimi in ekonomskimi elitami kot reprezentativnimi predstavniki institucij EU med letoma 2004 in 2016?
- 2 Na kakšen način ter iz katerih razlogov se je spremenila percepcija evropske identitete med letoma 2004 in 2016 med državljani EU?
- 3 Na kakšen način ter iz katerih razlogov se je spremenila percepcija evropske identitete med letoma 2004 in 2016 med državljani Republike Slovenije?

Omenjena raziskovalna vprašanja so pomembna zato, ker lahko z morebitnimi odgovori, ki jih bom pridobil tekom priprave magistrskega dela, orišem razvoj evropske identitete v morda najbolj »burnem« času obstoja EU, tj. od »velike« širitve, ko se je EU pridružilo deset novih

članic, pa vse do »velike krize« – napovedi izstopa Združenega kraljestva Velike Britanije in Severne Irske iz EU.

2.2 Metodologija

Za namene magistrskega dela »Percepcije evropske identitete med evropskimi elitami in državljani EU: od velike širitve do velike krize« in pri poskusu odgovora na postavljena raziskovalna vprašanja bom uporabil metodologijo analize primarnih in sekundarnih pisnih virov. Evropsko identiteto in njeno dojetje bom preučeval skozi dva različna pristopa, in sicer skozi pristop »od zgoraj-navzdol« in »od spodaj-navzgor«. S pomočjo prvega se bom posvetil dojetju evropske identitete skozi prizmo reprezentativnih predstavnikov EU (Evropska komisija, Evropski parlament in druge inštitucije EU). Analiziral bom uradno dostopne primarne dokumente in vire, ki so jih izdali omenjeni reprezentativni predstavniki EU. Ta pristop je pretežno institucionalne narave in se osredotoča predvsem na to, kdo naj bi po merilu predstavnikov EU spadal pod okrilje evropske identitete, kaj vse naj bi bili njeni konstitutivni elementi in do kje segajo politične, kulturne in geografske meje Evrope (Bruter, 2005). Usmerjenost tega pristopa bistveno izhaja iz jedra skupnih evropskih vrednot in njihovega izražanja v javnih praksah, predvsem pri upravljanju in delovanju družbenega in pravnega sistema. Ta pristop je torej izrazito esencialističen, saj temelji na predpostavki o obstoju jedrnih vrednot EU in postavi mehanizme, v katerih se identifikacija z Evropo oz. EU internalizira in prehaja skozi izpostavljenost vplivnim diskurzom in simbolom (Recchi, 2012). Pristop »od zgoraj-navzdol« je v svojem bistvu strukturalistični pristop, ker temelji na predpostavki, da elite naslavlajo posameznike in družbo kot nosilce določenih subjektivnih pozicij, ti pa se v tem prepoznajo in prevzamejo svoje mesto v družbi (Althusser, 2006).

Nadalje se bom posvetil pristopu »od spodaj-navzgor«, kjer bom analiziral, kako posamezniki, državljani EU, dojemajo proces evropskih integracij in evropsko identiteto. Zanimata me proces spreminjanja percepcije evropske identitete v obdobju od 2004 do 2016 in primerjava Slovenije z drugimi državami članicami. Za namene magistrskega dela bom analiziral primarne podatke iz »standardne raziskave Eurobarometer«. S tem pristopom bom ugotavljal, ali se nekdo sploh počuti in identificira kot »Evropejec«, do katere mere v primerjavi z drugimi kolektivnimi identitetami izhaja iz združevanja z drugimi »Evropejci«, kaj zanje predstavlja evropska identiteta (Recchi, 2012). Znotraj tega pristopa bom tudi preučeval, ali obstajajo razlike v

percepciji evropske identitete med državljani EU in državljani Republike Slovenije. Ta pristop je pretežno kulturalistične narave in izhaja iz domneve, da je percepcija evropskosti »avtentičen« pojav med državljani EU.

3 Poskus definicije evropske identitete

Takšen umetni nacionalizem je prav tako nevaren, kot je bilo nevarno umetno krščanstvo, saj je v svojem bistvu izredno stanje, s strani manjšine vsiljeno večini, in potrebuje zvijačnost, lažnivost in zatiranje, da ohrani spoštovanje. Ni interes večine (ljudi), kot pogosto slišimo, temveč predvsem interes nekaterih kraljevskih dinastij, kakor tudi nekaterih podkupljivih razredov in socialnih razredov, ki podpirajo takšen nacionalizem.

Fridrich Nietzsche

Preden pričnem s preučevanjem percepcij evropske identitete, se bom najprej usmeril k orisu in poskusu definiranja, kaj evropska identiteta sploh je oz. na kakšen način se jo v izbrani literaturi opredeljuje. Brez tega koraka bi bilo, vsaj po mojem mnenju, inherentno nemogoče nadaljevati preučevanje percepcij evropske identitete. Se pa že na samem začetku pojavi problem. Evropska identiteta kot singularen in popolnoma določljiv ter definiran pojem v samem bistvu ne obstaja oz. je zelo težko določljiva, saj ljudje nimajo samo ene vseobsegajoče identitete, temveč jih imajo več. Poleg tega posamezniki in različne družbene skupine znotraj kulturnega in političnega prostora, ki sestavlja EU, svoje identitete in družbene vloge različno percipirajo in interpretirajo.

Pri poskusu definiranja evropske identitete so se tekom zadnjih desetletij kresala mnenja med več različnimi diskurzi. Na tem mestu je potrebno izpostaviti vsaj dva, in sicer esencialistični in konstruktivistični diskurz grajenja kulturnih identitet. Kulturološke študije so se večinoma nagibale k slednjemu, torej konstruktivističnemu dojemanju kulturnih identitet. Vendar je tudi obravnava esencializma pomembna, če vemo, da znotraj sodobnega političnega diskurza, kar je evidentno v kontekstu »grške dolžniške krize« in drugih socio-kulturnih in političnih dogajanj po svetu, še vedno poteka tudi esencialistično razumevanje kulturnih identitet. Edward F. Fischer (1999, str. 473) ta sodobni politični obrat k esencializmu, s katerim poskušajo politični subjekti upravičevati svojo legitimnost, opiše kot ironičen, »saj se je ta začel dogajati v času, ko so se akademiki odmaknili od esencializma in se obrnili h konstruktivističnim teorijam za pojasnjevanje novih etničnih gibanj in form identitetne politike«.

Esencialistični diskurz temelji na domnevi, da obstaja neka objektivna in zaznavna ideja o subjektu preučevanja, da ima omenjeni subjekt nekatere lastnosti, ki so neovrgljive, saj drugače ne bi mogel biti ta subjekt, ampak bi inherentno bil nekaj drugega (Cartwright, 1968). Znotraj esencialističnega diskurza kulturnih identitet imajo skupine ljudi, ki si to kulturno identiteto

delijo, skupne lastnosti, ki so stalne, inherentne in vsaj do neke mere neovrgljive. Nadalje kulturni esencializem izraža domnevo, da skozi te kulturne identitete ljudje izražajo svojo »Kulturo« in tudi teritorialno in nacionalno pripadnost. Ljudje naj bi bili subjekti, ki so nosilci svoje kulture in ki obstajajo znotraj kulturno razmejenega sveta, ki jih definira in razlikuje od pripadnikov drugih kulturnih identitet (Grillo, 2003), hkrati pa naj bi bile kulturne identitete homogenizirane, deterministične in statične (Nathan, 2015). Kulturni esencializem se v odnosu do množičnih kulturnih identitet izkaže kot nezadosten, saj kulture oz. kulturne identitete niso statične in dominantne ter nimajo jasno začrtanih teritorialnih mej, ampak se skozi čas in prostor spreminjajo, stapljajo, dopolnjujejo, meje med kulturnimi identitetami pa so zamegljene (Nathan, 2015). V sodobnem teoretskem diskurzu je esencializem kot teorija kulturnih identitet v veliki meri zavržen, saj je nasproti esencializmu nastopil neke vrste anti-esencializem, ki domala zavrne vse teze, ki jih esencializem postavlja. Ganesh Nathan (2015, str. 123) anti-esencialistični diskurz dojemanja kulturnih identitet opiše kot proces, »ki je rojen iz razmer, v katerih ljudje živijo, je dinamičen, heterogen in spremenljiv proces, ki se trže od znotraj in nima jasno določenih, nespremenljivih mnenj«. Kulturni esencializem je v svojem bistvu problematičen ravno zato, ker stavi na stalnost in nespremenljivost identitet, kar lahko vodi v nepotrebno kategoriziranje kulturnih identitet. Ralph D. Grillo (2003, str. 167) nadalje trdi, da esencialistični diskurz sicer lahko vodi tudi v rasizem, vendar »sam po sebi ni rasističen. Saj so ljudje lahko, pa če imajo prav ali ne, zaskrbljeni o 'svoji' kulturi. In te ideje izhajajo iz esencializma«.

Ravno ta »kulturna anksioznost« se lahko pojavi tudi zaradi različnega razumevanja, kaj kultura sploh je.⁴ Nasproti esencialističnim diskurzom in teorijam so se, kot že omenjeno, pojavile konstruktivistične teorije in diskurzi. Ti so, po mojem mnenju, bolj primerni za razlago kulturnih identitet, saj se vsaj do neke mere lažje uprejo kategoriziranju omenjenih identitet.

Konstruktivistični diskurz zagovarja stališče, da so relacije med individuumi in kulturami zgodovinski in socialni konstrukti ter da omenjene relacije niso rezultat človeške narave oz. esencialističnih elementov kultur. Človekovo delovanje je tako odvisno od »dinamičnih

⁴ Če ne upoštevamo »visoke kulture«, ki ima kot taka analitično vrednost samo v navezavi na dominantno kulturo, antropologi razlikujejo (Grillo, 2003, str. 159):

- »Kultura« kot karakteristika človečnosti. Ta zagotovo obstaja in je nekaj, kar imamo vsi.
- »Kultura-kot-način-življenja«, ki jo lahko imamo in delimo z drugimi.
- Kultura »kot lastnost prepoznavne kolektivnosti« in s tem kultur (množina). Sestavljena je iz ljudi, ki se prepoznajo kot nosilci te kulture.

normativnih procesov in epistemološke interpretacije materialnega sveta« (Adler, 2005, str. 90). Kulturne identitete torej niso ustvarjene zunaj identitetnega diskurza in ne obstajajo od zmeraj, kot to zagovarjajo esencialistične teorije, ampak se ustvarjajo znotraj specifičnih zgodovinskih in institucionalnih diskurzov, ki se razlikujejo tudi glede na situacijsko in kontekstualno podstat identitet kot takih. Nadalje, identitete se ustvarjajo skozi iskanje razlik in ne podobnosti ter so tako produkt ekskluzivizma in ne inherentno podobnosti med ljudmi znotraj kulturnega okvirja in »naravne« identitete. Kulturna identiteta je tako rezultat političnih, ekonomskih in tudi družbenih odnosov. To razlikovanje še posebej poudarja tudi jezik, saj ta simbolno osmišljuje svet in mu pripisuje pomene (Hall, 1996). Identiteta je tako rezultat »nenehne komunikacije in socialne interakcije posameznika z drugimi posamezniki in ne rezultat sintez med povsem notranjimi, javnosti nedostopnimi duševnimi procesi ter zunanjimi pogoji in silami« (Ule, 2000, str. 203).

Skozi konstruktivistični diskurz lažje opišemo in kritično ovrednotimo razvoj evropske kulturne identitete, saj lahko na omenjeno povezovanje gledamo kot na povsem »legitimen način poskusa vzpostavitve tesnejših povezav med članicami Evropske unije« (Šabec, 2006, str. 17). Konstruktivizem se pri grajenju evropske kulturne identitete izkazuje tudi skozi vzpostavljanje skupnih evropskih simbolov, kot so npr. evropska himna, evropska zastava itd. Razumevanje obeh omenjenih teoretskih diskurzov je pomembno za nadaljnjo razlago in oris o tem, kaj evropska kulturna identiteta je oz. na kakšen način se izraža. Konstruktivistični diskurz identiteto torej dojema skozi nenehen tok vsakdanjih interakcij. Ta proces je hkrati ustvarjalen in slučajen (Ule, 2000).

Vendar tudi konstruktivistične teorije in diskurzi niso popolni. Problem je predvsem v tem, da če opazujemo množične kulturne identitete, bi bilo potrebno jasno opredeliti kazalnike in osnovne dinamike procesov, ki sprožajo formacijo identitet in kolektivitet v različnih kontekstih. Ker pa je take podatke težko pridobiti, konstruktivistične teorije bolj kot na empiričnih raziskavah temeljijo na teoretskih in konceptualnih temeljih (Best, 2009).

Kaj je »Evropa«, kaj je »Neevropa«, kaj je »evropskost« in kaj je »neevropskost«? To so vprašanja, ki imajo na različnih točkah v prostoru in času drugačen pomen in odgovor. Na ta odgovor se lahko vežejo različni dejavniki (in razlage le-teh), od političnih, geografskih, kulturnih itd. Vsa omenjena vprašanja se dotikajo kolektivnih, množičnih identitet in hkrati tudi popolnoma osebnih, individualnih identitet. Tudi evropske. Evropska identiteta se namreč lahko z drugimi prekriva (lahko pa tudi ne) in ni nujno v nasprotju z njimi, npr. nacionalnimi

identitetami. Identiteta je proces in ne v času zamrznjen in nesprejemljiv pojem. Če želimo opredeliti identiteto⁵ v širšem pojmovanju, lahko rečemo, da je identiteta tisto, kar nas opredeljuje kot človeško bitje in kot »politično žival« v odnosu do drugih (Ducuta, 2015).

Evropska unija je v nekaj desetletjih zrasla v institucionalni, družbeni in politični subjekt, ki naj bi že od svojega začetka spodbujal ljudi, da bi začutili skupno evropsko identiteto in se tako počutili »Evropejce« (Ducuta, 2015). »Evropa« naj bi predstavljala mir, stabilnost, vključenost vseh prebivalcev, gospodarski napredek in skupne vrednote. Evropsko identiteto torej lahko v večji meri razumemo kot množično oz. kolektivno identiteto. Gerard Delanty v svojem eseju »Ali obstaja evropska identiteta?«, tako kot mnogi drugi avtorji pred njim, razlaga evropsko identiteto kot kolektivno konstruirano identiteto. Te vrste identitete naj ne bi bile samo ideje ali neke vrste kulturna danost, temveč način samorazumevanja, ki se izraža z ljudmi v teku pripovedi. Poleg tega pa so meje med identitetami fluidne, o njih se družbeni akterji pogajajo in jih izpodbijajo. Vse identitete so konstrukcije, ne glede na to, kakšne vrste so. Delanty (2003, str. 76) razumevanje kolektivnih identitet povezuje s štirimi vidiki:

1. Identitete se lahko pojavijo samo v relaciji do družbene akcije, to pomeni, da noben posameznik ali družbeno gibanje nima popolnoma artikulirane in formirane identitete ter da se identiteta formira in spreminja s tem, ko se družbeni akterji spreminjajo. Identitete se tako kreirajo v družbeni akciji in izražajo samozavedanje in samopredstavo družbenega akterja. Pri identiteti je torej pomembno, kako določeni družbeni akter vidi samega sebe;
2. Identitete imajo narativne dimenzije: identitete lahko vidimo kot zgodbe, ki si jih ljudje razlagajo o sebi. Take zgodbe so osnove skupnega spomina ter javnega in performativnega aspekta identitet;
3. Identitete se dotikajo relacije med sabo in drugim ter temeljijo na drugačnosti in kot take obstajajo v relativnostnem kontekstu;
4. Identitete se lahko prekrivajo, mešajo ali koeksistirajo. Etnične, regionalne in politične identitete se tako povezujejo na različne načine. Pomembno pri razumevanju identitet je dejstvo, da identitete predpostavljajo obstoj določenega subjekta, tj. družbenega akterja. Ta družbeni akter je lahko posameznik ali skupina.

Pa vendar na tem mestu ne moremo zapostaviti posameznika kot kreatorja množičnih identitet in s tem tudi evropske identitete. Sploh, če opazujemo posameznika kot akterja znotraj družbe in organizacij, ki kreirajo in vodijo družbo. Berger in Luckmann (1988, str. 160, 161) trdita, da je identiteta

‘element subjektivne realnosti’, ki jo oblikujejo kulturni in družbeni odnosi, in je odraz odnosa, ki ga človek vzpostavi do samega sebe in do skupine, v kateri živi. Izoblikuje se v vzajemnem odnosu in vplivu med posameznikom in kulturo/družbo. To potrjuje dejstvo, da posebne zgodovinske družbene strukture ustvarjajo identitetne tipe, ki jih v posameznih primerih

⁵ Tudi evropsko identiteto.

prepoznamo ... Identitetni tipi so relativno stabilni elementi družbene realnosti (stopnja stabilnosti je seveda družbeno definirana).

Večina kulturnih, političnih in geografskih identitet se tako kot mnogo drugih identitet oblikuje in izkazuje šele v odnosu do drugega. Pri preučevanju evropske identitete lahko zlahka pozabimo, da ta v nekem smislu »tekmuje« tudi z identitetami iz drugih kulturnih, političnih in geografskih področij ter vsaj med državami članicami EU tudi z identitetami nacionalnih držav. Kot taka je evropska identiteta še vedno neke vrste »pojem v nastajanju«, saj so v Evropi tekom zadnjega stoletja prevladovale predvsem identitete nacionalnih držav,⁶ do katerih je evropska identiteta, vsaj po mojem mnenju, hkrati v nasprotju in jih hkrati nadgrajuje. V nasprotju z nacionalnimi identitetami je zato, ker jih poskuša vsaj do neke mere nadomestiti. Države so že zaradi svojega preživetja življenjsko vezane na svoje nacionalne ideologije, saj potrebujejo ljudi, »ki se prepoznavaajo kot pripadniki in so nanje pripravljene vezati svoje skupinske (nacionalne) identitete (kot ene od ravni identitete posameznika). Kakršnokoli mešanje nacionalnih identitet držav je lahko s stališča nacionalnih držav ne le sporno, ampak tudi usodno« (Lukšič-Hacin, 1999, str. 34). Problematiziranje evropske identitete je tako še posebej nerazdružljivo povezano z »raznimi poskusi presejanja partikularnih nacionalnih identitet, ki so se kazali kot poskusi realizacije ideje o združitvi Evrope in oblikovanja Evrope kot avtonomnega političnega in kulturnega subjekta« (Petrović, 2009, str. 16). Nacionalna ideologija in posledično, vsaj do neke mere, nacionalna identiteta (s tem tudi evropska identiteta, če jo opazujemo skozi prizmo nacionalnih kolektivnih identitet) se velikokrat navezujeta na jezik, saj le-ta opravlja eno primarnih funkcij pri posameznikovi percepciji identitete in razlikovanju z drugimi kolektivnimi identitetami. Jezik torej deluje »kot temeljno sredstvo človekovega sporazumevanja in hkrati kot glavni okvir posameznikovega simbolnega načina dojetja sveta ter skupin, vključno z nacionalno, katerih del je, pa na konkretni ravni uprizarja vsakdanje kategoriziranje. To kategoriziranje poteka s pomočjo uporabe binarnih opozicij« (Šabec, 2006, str. 75). Hkrati pa evropska identiteta nadgrajuje nacionalne identitete držav članic na način, da nacionalnim identitetam pridoda tudi druge komponente, ki niso toliko vezane na nacijo ali njeno zgodovino in druge »romantične« predstave, ki so potrebne pri grajenju nacionalnih identitet, kot npr. ekološko komponento, socialno komponento itd. Evropska identiteta tako ni nujno vedno v nasprotju z nacionalnimi identitetami.

⁶ Nacionalno identiteto sem kot prevladujoč tip kolektivne identitete v prejšnjem stoletju (20. stoletje) izpostavil z vidika glavne politične in kulturne identifikacije.

Tudi evropska identiteta ima elemente identitet nacionalnih držav, saj se ravno tako navezuje na sistem binarnih opozicij in elementov, ki naj bi povezovali skupnosti, ki se smatrajo »evropske«. Ravno tako se navezuje na jezik, razlika je v tem, da se ne navezuje le na en jezik, ampak v svoj korpus zavzame vse jezike svojih držav članic oziroma uradne jezike držav članic. EU ima namreč 24 uradnih jezikov,⁷ izmed teh imajo trije jeziki status »proceduralnih« jezikov Evropske komisije.⁸ Poleg uradnih jezikov ima še tri poluradne jezike.⁹ Medtem ko evropski parlament vse uradne jezike dojema kot delavne jezike evropskega parlamenta (Evropska unija 2017). Ta značilnost naj bi sicer poudarjala večjezičnost in multikulturalnost evropske identitete. Hkrati obstaja v Evropi še več kot 60 avtohtonih jezikov, manjšinskih in regionalnih jezikov, in neavtohtonih jezikov, ki so v uporabi v migrantskih skupnostih (Special Eurobarometer, 2017). Nekatere izmed njih, npr. ruščino in turščino, govori več milijonov ljudi znotraj EU (npr. turški migrantski delavci v Nemčiji in ruska manjšina v baltških državah članicah EU), kar je več od števila govorcev marsikaterega uradnega jezika EU (kot npr. estonščine ali slovenščine).

Problematiziranje jezikov, ki so v uporabi v Evropski uniji, je pomembno zaradi tega, ker nam pomagajo razumeti, katere jezike, ki so v uporabi na ozemlju EU, evropske elite uvrščajo med »evropske« jezike in kot take med gradnike evropske kulturne identitete. Nadalje je pomen jezikov izpostavljen že v samem motu Evropske unije »Združeni v različnosti«, saj naj bi ta »večjezičnost« in neke vrste »babilonskost« EU razlikovala to skupnost od drugih nacionalnih držav ter s tem dala večjo težo projektu EU in neke vrste večjo vključenost državljanov EU, ki prihajajo iz različnih kulturnih, geografskih in drugih okolij.

Hkrati pa se ravno tako kot pri nacionalnih identitetah sistem binarnih opozicij izkazuje tudi v drugačenju, saj se evropska identiteta vzpostavlja v svoji drugosti oz. drugačenju do »ne-Evropejcev« in do tistih držav, ki niso del EU. Proces drugačenja je sicer inherenten proces

⁷ Uradni jeziki EU po abecednem vrstnem redu so: angleščina, bolgarščina, češčina, danščina, estonščina, finščina, francoščina, hrvaščina, irščina, italijanščina, latvijščina, litovščina, madžarščina, malteščina, nemščina, nizozemščina, poljščina, portugalsščina, romunščina, slovaščina, slovenščina, španščina in švedščina (Evropska Unija, 2017).

⁸ »Proceduralni« jeziki Evropske komisije po abecednem vrstnem redu so: angleščina, francoščina, nemščina (Evropska Unija, 2017).

⁹ Poluradni jeziki EU po abecednem vrstnem redu so: baščina, galijščina in katalonščina. Govorci teh jezikov lahko pišejo Evropskemu parlamentu in dobijo odgovor v svojem jeziku, vendar pa omenjeni poluradni jeziki niso v uporabi v delovnih telesih Evropskega parlamenta ali drugih institucijah EU (Spongenberg, 2006).

vzpostavljanja vsake identitete, saj, kot sem že omenil, identitete temeljijo na sistemu binarnih opozicij, na hkratnem vključevanju in izključevanju. Willfried Spohn in Anna Triandafyllidou (2003, str. 25) v svojem delu *Evropeizacija, nacionalne identitete in migracije* izpostavita, da »drugačenje funkcionalno vpliva na razvoj nacionalne identitete in doseganje nacionalne kohezije«. Hkrati se omenjeni funkcionalni vpliv drugačenja nacionalnih identitet, vsaj po mojem mnenju, lahko prenese tudi na evropsko identiteto, saj se evropska identiteta v svojem vzpostavljanju trudi graditi enotno avtentičnost in tako dati neke vrste razlog za svoj obstoj (prav tam). Naj na tem mestu poudarim, da se evropska identiteta gradi znotraj sistema drugačenja navzven. Navznoter, torej med državami članicami, pa naj bi evropska identiteta povezovala različnosti, torej različne nacionalne identitete in jim dodala nadstat »evropskosti«.¹⁰

Bolj pozitiven možen način grajenja evropske identitete, ki bi bolj upošteval specifične potrebe različnih ljudi in družb kot takih, je evropeizacija družbe na več nivojih. Pod pogojem, da se obdrži kulturno in jezikovno raznolikost vseh skupin in družbenih akterjev, ki živijo in delujejo v državah članicah EU. Kerry Howel (2002) konceptualizira evropeizacijo kot proces internalizacije pravil, direktiv in uredb EU na nacionalni ravni. Pojem evropeizacije pa se lahko razširi tudi na sprejem skupnih vrednot, na spoštovanje formalnih in neformalnih pravil in diskurzov, ki temeljijo na teh vrednotah. Evropeizacija tako lahko služi kot protiutež procesu drugačenja (ki ga vzpostavljajo nacionalne identitete držav članic EU) in drugim nacionalističnim politikam na način reorganizacije nacionalnih identitet v smeri večjega vključevanja tudi tistih kulturnih elementov ali medkulturnih elementov, ki danes niso del vzpostavljenih prevladujočih kultur in identitet (Spohn in Triandafyllidou, 2003). Za bolj pozitiven proces evropeizacije je potrebno ustvarjati in omogočati raznolike načine »pozitivnih interakcij« med različnimi kulturami, hkrati pa paziti, da mogoča večja kohezija in integracija navznoter ne bi vodila v pretirano ekskluzivnost navzven. Vsaj ne v smislu današnjih nacionalnih identitet, ki do neke mere še vedno temeljijo tudi na etnični osnovi. Evropska identiteta bi, po mojem mnenju, morala postati inkluzivna identiteta, katere grajenje bi temeljilo

¹⁰ Na to nakazuje tudi slogan Evropske unije: »Združena v raznolikosti«, ki je v uporabi od leta 2000 dalje. »Slogan govori o tem, da se evropske države povezujejo v Evropsko unijo za trajni mir in blaginjo, hkrati pa jih bogati različnost njihovih kultur, tradicij in jezikov« (Evropska unija, 2017).

na že omenjenem spoštovanju formalnih in neformalnih vrednot in diskurzov, ne pa na ekskluzivni etnični osnovi.

Jasno je, da so sodobne družbe sredi procesa velikih sprememb in da se dogaja proces, katerega končnega rezultata ni mogoče predvideti, čeprav so možni in tudi predvideni različni končni scenariji (Bahovec, 2005). Evropska identiteta se lahko tekom prihodnjih let in desetletij vzpostavi ali pa tudi ne. Lahko postane protiutež ali mogoče nadgradnja evropskim nacionalnim identitetam, lahko pa izgine kot sprotna opomba tekom zgodovine. Po mojem mnenju bo tok zgodovine in prihodnosti v veliki meri odvisen od pristopa evropskih elit.

4 Percepcije evropske identitete med evropskimi elitami

So desetletja, ko se nič ne zgodi, in so tedni, ko se zgodijo desetletja.

Vladimir Ilič Lenin

Preučevanje percepcij evropske identitete med evropskimi družbenimi, ekonomskimi in političnimi elitami je pomembno, saj velikokrat prav omenjene elite vzpostavljajo diskurz in smer, v katero se bo proces evropskega povezovanja in ustvarjanja morebitnega skupnega kulturnega prostora razvil. Še posebej, če predpostavimo, da se je sodobni proces evropskega povezovanja in grajenja skupne evropske identitete začel kot projekt prav teh evropskih elit (Šabec, 2006; Best in drugi, 2012). V tej luči lahko primerjamo razvoj evropske identitete z razvojem nacionalnih identitet v evropskem prostoru, saj so se tudi nacionalne identitete v 19. in 20. stoletju v veliki meri razvijale »od zgoraj-navzdol« kot posledica želja in delovanja nacionalnih elit znotraj posameznih držav.¹¹ Benedikt Anderson (1998, str. 97) tak način razvoja skupinskih nacionalnih identitet pripisuje razvoju tiska in vzponu »znotrajevropskih nacionalističnih gibanj«. Takratne elite so namreč večinoma govorile druge jezike kot njihovi »podaniki«. Tako so vladarji multietničnih imperijev in držav hoteli svoje imperije, ki so že bili prizorišče etničnih vrenj, združiti z uporabo enotnega državnega jezika, s čimer bi v okviru »uradnega nacionalizma« prišlo do zlitja »nacije in dinastičnega imperija« (prav tam, str. 100). Cilj je bil povečati pripadnost omenjenim imperijem in državam, da bi vzpostavili enotne tvorbe, kjer bi se ljudje počutili povezane med sabo in bi svoja ozemlja na nacionalistični ideji razločili od ozemelj drugih držav.

Tak začetek razvoja skupne evropske identitete je razumljiv v luči tragedij, ki so se na evropskem kontinentu zgodile v prvi polovici 20. stoletja, ko sta obe svetovni vojni, ki sta se začeli na evropskih tleh, pahnili celoten kontinent v stanje človeškega, gospodarskega in političnega pogorišča (Best, 2012). Evropske elite so tako morale ustvariti alternativo agresiji, ki je obstajala med evropskimi državami pred vzpostavitvijo »proto EU«, torej Evropske skupnosti za premog in jeklo. V nasprotnem primeru bi evropske elite izgubile kakršenkoli

¹¹ V primeru vzpostavitve Italije in italijanske identitete je italijanski senator Massimo d'Azeglio zapisal: »Ustvarili smo Italijo, zdaj moramo ustvariti Italijane« (Killinger, 2002, str. 1). Podobno lahko parafraziramo tudi identiteto EU: »Ustvarili smo EU, zdaj moramo ustvariti Evropejce«.

vpliv, ki so ga imele pred začetkom obeh svetovnih vojn, ko je bila Evropa politično, gospodarsko in morda tudi kulturno center sveta.

V tem poglavju bom poskusil najti odgovore na svoje prvo zastavljeno raziskovalno vprašanje: Na kakšen način ter iz katerih razlogov se je spremenila percepcija evropske identitete med političnimi, družbenimi, kulturnimi in ekonomskimi elitami kot reprezentativnimi predstavniki institucij EU med letoma 2004 in 2016?

Preden nadaljujem z orisom percepcije evropske identitete s strani evropskih elit, je potrebno definirati, kdo omenjene elite sploh so. Definicija je pomembna, saj imajo le-te pri grajenju evropske identitete zelo pomembno vlogo. Evropsko povezovanje namreč temelji na sistemu mednarodnih pogodb in dokumentov, ki so jih ustvarjale, določale in podpisale prav te elite (Best in drugi, 2012). Za potrebe magistrskega dela bom predpostavil, da evropske elite predstavljajo predstavniki evropskih inštitucij, kot so npr. Evropski parlament, Evropska komisija, Svet EU, in predstavniki drugih inštitucij in organov, ki delujejo v okviru EU. Nadalje, evropske elite predstavljajo tudi predstavniki nacionalnih elit, sploh tistih, ki so neposredno ali posredno vključene pri sprejemanju odločitev, ki jih EU kot entiteta sprejme ali zasleduje. Tukaj mislim predvsem na politične predstavnike nacionalnih vlad ali predsednike držav članic EU. Najvišje politične predstavnike nacionalnih političnih elit je potrebno uvrstiti v evropske elite že zato, ker sodelujejo v Svetu EU. Ob predpostavki, da se bo ob ekonomskem in političnem povezovanju ločenih nacionalnih entitet to povezovanje »prelilo« tudi v druge družbene podsisteme, bi nacionalne elite lahko s tem postale evropske elite. S povečano izmenjavo in povezovanjem naj bi tako omenjeni integracijski procesi pridobili svojo logiko, ki bo vodila v nadaljnjo integracijo, katere »končni rezultat« naj bi bila zelo integrirana ekonomska, politična in kulturna skupnost (Schmitter, 2004). Pri poskusu definicije evropskih elit sem namenoma omejil vlogo, ki jo imajo evropske ekonomske elite. Za to sem se odločil, ker največje gospodarske družbe največkrat ne delujejo samo na nacionalni ali evropski ravni, ampak delujejo globalno, prav tako je tudi lastništvo mednarodnih korporacij (in z njim ekonomske elite) velikokrat globalno razpršeno. So pa ekonomske elite izrazito naklonjene evropskemu povezovanju, saj v večji meri delujejo nadnacionalno in jim evropsko povezovanje koristi (Mansfeldová in Špicarová Stašková, 2009).

Nacionalne politične elite zasledujejo svoje evropske integracijske cilje iz različnih razlogov. Na eni strani so zainteresirane za večjo politično moč in javno podporo, ki jo pridobijo s tem, ko sodelujejo v evropskem projektu, na drugi strani pa z interakcijami z nacionalnimi elitami

iz drugih držav članic povečujejo lastno vrednost in večajo svoj socialni krog, ki jim lahko v prihodnosti prinese čisto osebne prednosti, saj lahko po končanju svoje politične kariere v nacionalnih državah zasedejo politične funkcije v organih in inštitucijah EU. Tako se pojavlja neke vrste socialna konvergenca nacionalnih elit v inštitucionalna omrežja na ravni EU. Ta konvergenca lahko poteka tudi zaradi percepcije, da pripadajo skupnemu kulturnemu prostoru in da si kljub nacionalnim razlikam delijo nekatere skupne vrednote in prepričanja, pa najsi bo to na političnih, religioznih ali katerih drugih ravneh (Best in drugi, 2012). Na tem mestu je potrebno izpostaviti, da nacionalne elite po celotni EU in tudi znotraj držav članic niso homogene. Tako lahko nekatere zagovarjajo vse večjo integracijo znotraj EU, druge pa so lahko do te integracije skeptične ali ji tudi odkrito nasprotujejo. Evroskeptični deli nacionalnih elit nasprotujejo »izgubljanju« suverenosti nacionalnih držav in prenosu določene suverenosti na inštitucije EU. Razlogi nasprotovanja nadaljnji integraciji so ravno tako raznoliki kot pri elitah, ki podpirajo EU, hkrati pa poudarjajo, da evropske elite nimajo dovolj demokratičnega nadzora, kot ga imajo npr. nacionalne inštitucije držav članic (prav tam). Obenem vsaj v določeni meri obstaja tudi razkorak med elitami »stare Evrope« in »nove Evrope«, tj. med državami, ki so postale države članice pred letom 2004, in tistimi, ki so to postale omenjenega leta ali pozneje. Elite iz »starih« držav članic imajo več izkušenj z evropskim povezovanjem, zato je pri njih navezanost na EU večja in nekako bolj internalizirana kot pri elitah »novih« članic, ki so do neke mere še vedno v procesu vzpostavljanja svoje vloge v EU in zato v večji meri dajejo poudarek nacionalnim komponentam skupinskih identitet. Vendar nacionalne elite, gledano splošno, članstvo v EU še vedno dojemajo kot pozitivno, se pa seveda stopnja pripadanja razlikuje od ene države do druge (Mansfeldová in Špicarová Stašková, 2009). Interesi in želje nacionalnih elit tako sooblikujejo vlogo, ki jo EU opravlja, saj ji dajejo (ali odvzemajo) politično legitimacijo, na podlagi katere EU deluje.

Nadalje je potrebno pri obravnavi evropskih elit izpostaviti razvoj in pomen »evrouradništva«, tj. predstavnikov in uradnikov, ki delujejo znotraj inštitucij EU. Po podatkih EU je 6 % letnega proračuna EU namenjenega plačam zaposlenih, administrativnim stroškom in vzdrževanju nepremičnin, ki jih EU uporablja (Evropska unija, 2017). »Evrouradniki« imajo do neke mere drugačno vlogo kot uradniki pri drugih mednarodnih, mednacionalnih in nadnacionalnih inštitucijah, kot so npr. Združeni narodi. EU kot taka namreč ni niti nacionalna niti mednacionalna organizacija, ampak ima elemente obeh in je tako neke vrste »supranacionalna« organizacija, ki ima elemente države, znotraj katere imajo lahko posamezni visoki predstavniki velik vpliv tako na razvoj EU kot na politike nacionalnih držav na več področjih (Seidel, 2010).

Ta vpliv je pomemben v luči, da se je od samega začetka evropskih institucij znotraj njih pojavljal izrazito proevropski diskurz (Bajuk Senčar, 2010). Nacionalne identitete so bile potisnjene v ozadje, saj so bile dojete kot relikv preteklosti, ki je bil odgovoren za obe svetovni vojni. Dihotomija med evropsko identiteto in nacionalnimi identitetami držav članic je vodila v to, da znotraj evropskih institucij praktično ni možno imeti diskurza, ki bi nasprotoval EU in vzpostavljalu evropske identitete. Hkrati je že samo okolje, kjer delujejo uradniki EU, močno prežeto z načeli multikulturalizma, saj tam delujejo ljudje iz vseh držav članic, in je kot tako v osnovi nenaklonjeno nacionalnim retorikam. To okolje, ki že v svoji osnovi zagotavlja multikulturalnost, vodi v različne artikulacije tega, kaj kolektivna evropska identiteta sploh je, in hkrati do vključitve in relativizacije nacionalnih identitet¹² v korpus skupne, evropske identitete. Prav tako se znotraj zaposlenih v EU poudarja razvoj transnacionalnih poklicnih identitet in z njimi pripadnost različnim evropskim institucijam (prav tam). Ta pripadnost institucijam EU pa je pomembna že iz razloga, ker EU zaposluje več kot 43.000 ljudi.¹³

Čeprav je bila EU pred začetkom finančne krize leta 2007 relativno uspešna tako na političnem kot gospodarskem področju, se je to v zadnjem desetletju, ravno zaradi pojava omenjene krize, spremenilo. Evropska unija je postala ranljiva in v zadnjih nekaj letih večkrat obsojena na propad¹⁴ oz. vsaj na status perifernosti tako med državljani EU kot nacionalnimi elitami, ki so svoje neuspehe večkrat pripisovale prav evropskim elitam in institucijam. V zadnjem desetletju EU prav tako ne uživa močnega političnega statusa na svetovnem prizorišču, kot ga morda uživa na gospodarskem področju¹⁵ (Todorov in Bracher, 2008). Evropske elite so vsaj na deklarativni ravni že od začetkov sodobnega evropskega povezovanja zagovarjale vzpostavitev skupne evropske identitete. S tem so poskušale doseči družbeno legitimizacijo omenjenega povezovanja in preseči nacionalne antagonizme, ki so se dogajali v preteklosti in se izrazito izrazili tekom obeh svetovnih vojn. Vzpostavljane evropske identitete ni pomembno samo zaradi EU same, evropske institucije se zanjo zavzemajo tudi zaradi povečanega števila

¹² Tukaj se na nacionalne identitete nanašam z vidika EU.

¹³ Največji zaposlovalec je Evropska komisija, ki zaposluje 33.000 ljudi, sledita pa še Evropski parlament s 7.500 zaposlenimi in Svet EU s 3.500 zaposlenimi (Evropska unija, 2017a).

¹⁴ Po začetku finančne krize je EU doživela veliko svojih »kriz«, zaradi katerih so mediji in politiki napovedovali konec oz. vsaj drugačno obliko EU. Primer grške dolžniške krize in dolžniške krize drugih južnoevropskih držav leta 2009, napoved Združenega kraljestva Velike Britanije in Severne Irske za izstop iz EU leta 2016 itd.

¹⁵ EU, gledana skupno, je eno največjih gospodarstev sveta.

migracij tako znotraj EU kot tudi zaradi migracij ljudi, ki prihajajo iz drugih držav, ki niso članice omenjene povezave. Kulturna raznolikost ljudi, ki prebivajo znotraj meja EU, je tako vedno večja. Sploh če upoštevamo še zadnjo »begunsko krizo«, ko so vojna v Siriji in politične nestabilnosti v sosednjih državah prisilile več sto tisoč ljudi, da so zatočišče poiskali znotraj EU. Ravno omenjena kulturna raznolikost lahko vodi v vedno večja trenja med ljudmi in njihovimi kulturami. Ta trenja Ralph D. Grillo (2003, str. 166) opiše kot »kulturno anksioznost«. Kulturna anksioznost je mogoče večja tudi zaradi tega, ker je evropska kulturna identiteta v svojem bistvu razmeroma šibka. Ksenija Šabec (2006, str. 194) o stanju evropske kulturne identitete trdi:

Predstavitev in problematizacija stereotipnih percepcij pripadnikov in pripadnic posameznih evropskih držav, hkrati s tem pa tudi argumenti o neobstoju enotne stereotipne reprezentacije Evropejca oziroma Evropejke nedvomno lahko oziroma celo morajo služiti kot prva predpostavka o trenutnem obstoju razmeroma šibke evropske kulturne identitete. Drugo predpostavko predstavlja trditev, da so kulturne identitete nacionalnih držav še vedno prevladujoča oblika kolektivnih identifikacij.

Po mojem mnenju je to zato, ker evropske elite zaenkrat še niso dosegle vzpostavitve ne samo ekonomskega, ampak tudi skupnega evropskega kulturnega in političnega prostora, kar je posledica tudi pomanjkanja demokratičnih vzvodov znotraj same EU. Institucije EU, ki naj bi zagotavljale demokratičnost, kot npr. Evropski parlament, ki na nadnacionalni ravni imitira parlamente držav članic, namreč ni uspel preseči simbolnega pomena v politikah, ki jih vzpostavlja in izvaja EU. Evropski parlament je v praksi le obsojen na potrjevanje in izvajanje politik drugih institucij znotraj EU (Krašovec, 2016). Nadalje, če bi EU uspešno vzpostavila delovanje demokratičnih nadnacionalnih institucij, bi lahko pospešila formiranje skupne identitete. Ravno to se je izkazalo na primeru Škotske in Katalonije. Ko sta ti dve regiji dobili večjo avtonomijo znotraj svojih nacionalnih držav¹⁶ in vzpostavili avtonomne politične institucije, ki so dejansko vplivale na življenje tam živečih ljudi, se je povečalo identificiranje z omenjenima regijskima identitetama (Guibernau, 2011). Podoben vpliv bi verjetno lahko pričakovali tudi pri formiranju avtonomnejših institucij znotraj EU.

¹⁶ Škotska (Združeno kraljestvo Velike Britanije in Severne Irske); Katalonija (Španija).

4.2 Evropski kulturni prostor

Vzpostavitev evropskega kulturnega prostora je pomembna zato, ker bi s tem razširili identifikacijsko in politično participiranje znotraj EU. S tem bi se lahko vsaj do neke mere izognili ponovnemu vzponu nacionalističnih politik (vsaj na nacionalni ravni), saj je EU zaradi množstva jezikov in kultur sama po sebi multikulturalistični projekt. Hkrati bi, kot je predpostavil tudi Jürgen Habermas (1990), taka komunikacijska akcija, kot je po mojem mnenju vzpostavitev evropskega kulturnega prostora, povzročila večanje kulturnega potenciala in odprla prostor za večje medsebojno razumevanje posameznikov in skupnosti iz različnih kulturnih ozadij. Evropski kulturni prostor si torej predstavljam ne samo kot politični in ekonomski prostor, ampak tudi kot prostor idej, kulturnih izmenjav in spoštovanja kulturne raznolikosti Evrope. Hkrati bi tak kulturni prostor temeljil na kontra-ekskluzivističnih procesih, ki bi integrirali široko paleto kulturnih spektrov in bi vsaj na idejni ravni poskušali presegati ekskluzivistične procese nacionalnih identitet. Skupen kulturni prostor in evropska identiteta, ki se na njega navezuje, pa ne moreta nastati brez priložnosti in skupnih simbolnih oblik, ki bi evropskemu projektu dali kulturno kompetenco in oprijemljivost, da bi postal zaželen tudi v vsakodnevni interakciji posameznikov, da bi se torej posamezniki realno in vsakodnevno dojemali in percipirali kot »Evropejci«. Do danes se tak kulturni prostor še ni popolnoma vzpostavil, saj, kot izpostavi Ksenija Šabec (2006, str. 195), se EU ni »(še) izoblikovala kot kulturna skupnost, kot kolektivni duhovni prostor, kot metafizični imaginarij mitoloških in ideoloških izročil, s katerimi bi se posameznik in posameznica prvenstveno identificirala ter se nanje čustveno (bodisi pozitivno ali negativno) navezala«. Ulrich Beck (2003, str. 202) trdi podobno, da ni niti »nobenega pravega evropskega dnevnika, nobenega evropskega televizijskega programa, ki bi si zaslužil to ime, v tem ko bi si svojo evropsko publiko tako prikoval pred ekrane, da bi se stopnja gledanosti nacionalnih programov spustila pod ničlo«.

Brez vzpostavitve skupnega evropskega kulturnega prostora in posledično vzpostavitve evropske identitete pa evropske elite tvegajo, da se bo ob naslednji večji svetovni krizi Evropa znova zatekla v zatočišče nacionalnih držav, kar bi lahko vodilo do konca EU in znova povzročilo agresijo in vojne na kontinentu. Evropske elite zato v okviru EU poskušajo tak evropski kulturni prostor vsaj do neke mere razviti, kar je razvidno iz financiranja različnih kulturnih (npr. projekt »Kulturna prestolnica Evrope«), medijskih in izobraževalnih programov (npr. program Erasmus) ter medregijskega povezovanja, kjer EU aktivno spodbuja povezovanje regij iz sosednjih držav članic. Pomemben vidik vzpostavljanja evropskega kulturnega prostora

in z njim evropske identitete so tudi različni inštituti (npr. evropsko državljanstvo) in simboli, ki jih EU uporablja, saj s tem dajo EU kulturnemu prostoru referenčno točko, na katero se nadaljnji razvoj lahko opira.

4.3 Primeri inštitutov za vzpostavljanje skupne evropske identitete

Moderni pesniki in pisatelji, umetniki in intelektualci počnejo z idejami in simboli mnoge različne stvari. Skupna jim je le težnja po pripovedovanju zgodb o lastnem času in prostoru. S svojimi pripovedmi so ustvarjalci vedno že pričevalci, čeprav se utegne zdeti njihova govorica zapletena, prispodobe pa noseče z dvoumnostjo. Pri tem ustvarjalec posega v podedovane zaloge smisla in razvija nove, v najboljših sadovih kritične domišljije pa se izkristalizirajo tudi široko sprejete metafore.

Aleš Debeljak (2012, str. 59)

Pri preučevanju percepcij evropske identitete med evropskimi elitami se je potrebno osredotočiti na to, kar omenjene elite počnejo. In na kakšen način to počnejo. Sploh, ker je EU v svoji trenutni obliki, ki še ni stalna ali vsaj formalno zaključena, saj je v konstantnem procesu širitve, neke vrste bolj imaginarni kot geografski pojem. In zaenkrat ta »imaginarij« še ni popolnoma prešel na individualne državljane, ampak je pri njih še vedno le šibko zasidran. Evropske elite so tako začele proces vzpostavljanja evropske identitete. Ta proces so začele z različnimi simbolnimi, kulturnimi in političnimi inštituti, med katerimi bom v nadaljevanju predstavil simboliko EU in evropsko državljanstvo.

4.3.1 Evropski simboli in simbolizem

Posameznik svojo skupinsko identiteto dojema skozi občutke pripadnosti določeni skupini. Ti občutki pripadnosti se pojavijo šele takrat, ko posameznik začuti, da je tudi sam integralni del skupnosti, kateri pripada. Skupnost, ki tvori kulturno identiteto, svojo prepoznavnost gradi tudi z različnimi simboli in rituali, ki jih kot taka potrebuje, da se razlikuje od drugih skupnosti. Že samo poimenovanje neke skupnosti in njene identitete je »njen pomemben kohezijski dejavnik. Skupno ime ne le povezuje, marveč tudi nivelizira razlike, kot jih po drugi strani izpostavlja med ljudmi različnih imen« (Južnič, 1993, str. 180). Kolektivna identiteta ima tako veliko vidikov, ki jih mora upoštevati in realizirati, da jo naredi prepoznavno nasproti drugim

skupinskim identitetam. Ustvariti mora svoje simbole, nazive in rituale, skozi katere nakazuje odnose med ljudmi in njihovim pripisovanjem teh simboličnih pomenov (Južnič, 1993).

Kot že omenjeno, v Evropi prevladujejo nacionalni in regionalni tipi kolektivnih identitet. Ker sta za večjo in predvsem dolgotrajno integracijo evropskih nacij v okviru EU pomembni skupna evropska zavest in identiteta, so se evropske elite že od samega začetka povezovanja ukvarjale z vzpostavitvijo simbolov in ritualov EU, da bi vzpostavile skupno naracijo, ki bi evropsko identiteto razlikovala od držav in identitet, ki niso del omenjene povezave. Ta naracija naj bi poudarjala sprejemanje razlik in podobnosti evropskih nacij, sprejemanje in varovanje človekovih pravic, enakosti, pravne države itd. V tem smislu so se pojavili npr. evropska zastava,¹⁷ evropska himna, moto Evropske unije, vzpostavitev evra kot skupne evropske valute in praznik EU (dan Evropske unije – 9. maj). Omenjeni simboli so uradno objavljeni v 52. izjavi Lizbonske pogodbe¹⁸ (2007, str. 267), kjer so jih slovesno potrdili:

Belgija, Bolgarija, Nemčija, Grčija, Španija, Italija, Ciper, Litva, Luksemburg, Madžarska, Malta, Avstrija, Portugalska, Romunija, Slovenija in Slovaška izjavljajo, da bodo simboli, to je zastava, ki predstavlja krog z dvanajstimi zlatimi zvezdami na modri podlagi, himna z naslovom »Oda radosti« iz Devete simfonije Ludwiga van Beethovna, geslo »Združena v raznolikosti«, euro kot valuta Evropske unije in Dan Evrope 9. maj, tudi v prihodnje zanje simboli skupne pripadnosti državljanov Evropski uniji in njihove povezave z njo.

EU je poskušala sprejeti tudi svojo ustavo, saj bi se EU s tem približala podobni formalni obliki, kot jo imajo evropske in tudi druge nacionalne države, in bi tako namesto na nadnacionalno organizacijo, vsaj simbolno, spominjala na »pravo državo«. To je bil poskus simbolnega formaliziranja evropskega povezovanja, evropskega kulturnega prostora in evropske identitete. Vendar pa je poskus uvedbe ustave EU naletel na neodobravanje javnosti v nekaterih državah članicah in ni preстал referendumske presoje¹⁹ (»Dutch say 'devastating no' to EU constitution«, 2005). Zaradi nasprotovanja javnosti so tako namesto ustave EU sprejeli Lizbonsko pogodbo,

¹⁷ Motiv za sedanjo zastavo EU je najprej izbrala Organizacija Sveta Evrope leta 1955. Evropski parlament je leta 1983 potrdil omenjeno zastavo kot zastavo Evropske skupnosti. Leta 1985 je postala uradna zastava Evropske skupnosti in kasneje EU (Evropska unija, 2017b).

¹⁸ Polno ime pogodbe: Lizbonska pogodba, ki spreminja pogodbo o Evropski uniji in pogodbo o ustanovitvi Evropske skupnosti.

¹⁹ Na Nizozemskem so 1. junija 2005 izvedli referendum o sprejetju ustave EU, vendar referendum ni bil uspešen. Nizozemski državljani so z 61.6 % glasovali proti uvedbi ustave EU. Nekaj dni pred tem so predlog ustave EU zavrnili tudi volivci v Franciji (»Dutch say 'devastating no' to EU constitution«, 2005).

ki sicer ohranja veliko skupnega z ustavo EU, a vendar v simbolnem pomenu nima tako močnega učinka.

V vseh omenjenih simbolih in podobah je lahko opaziti, da kažejo na predstavo EU o sebi in o ostalem svetu. Poteka proces mitskega (samo)dojemanja in (samo)konstruiranja (Velikonja, 2003). »Med predstavami in simboli vlada vzajemen, ne vzročno-posledičen odnos: gre za, prvič, (samo)dojemanje ter (samo)ustvarjanje družbe skozi neko simbolno formo, in drugič za sočasno sooblikovanje simbola skozi strukturo in delovanje te družbe, ki je obenem njeno gonilo in podoba« (prav tam, str. 34).

V tej luči lahko opazujemo tudi uvedbo evra kot skupne evropske valute. Euro ne služi samo konsolidaciji suverenosti in prikazu ekonomske moči EU, ampak tudi kot pomemben simbolni element, ki vsaj z ekonomskega vidika združuje članice evrskega območja in njihove državljane. Že simboli in motivi, s katerimi so opremljeni kovanci in bankovci, nosijo sporočilo o tem, kaj naj bi neka družba, v tem primeru EU, bila (Kaelberer, 2004). Če so na evrskih kovancih motivi, ki jih določijo države članice evrskega območja (vsaka določa svoje motive), se na evrskih bankovcih pojavljajo stilizirani motivi mostov, ki naj bi ponazarjali »grajenje mostov« med državami članicami EU in njihovo povezovanje. Ti mostovi narativno in simbolno »gradijo« evropski prostor in identiteto.

Vendar pa omenjeni simboli in rituali niso namenjeni samo državljanom EU kot individualnim entitetam, ampak so, vsaj do neke mere, namenjeni tudi elitam samim. Saj, kot izpostavi Stane Južnič (1993, str. 239), »ritual ni pomemben le za množico. Lahko ima močan učinek tudi, postavimo, na voditelja in njegovo spremstvo«. Ravno s tem simbolizmom se poskušajo evropske elite razlikovati od nacionalnih elit (v kolikor se ne prekrivajo). V nekem smislu povzročajo homogenizacijo evropskih elit navznoter, saj nimajo vsi predstavniki teh elit enakih predstav o tem, kaj naj bi EU sploh bila. To se izkazuje že v 52. izjavi k Lizbonski pogodbi, kjer se kot simbol EU izkazuje tudi euro kot skupna evropska valuta. Vendar pa evra ne uporabljajo vse države članice povezave. In kot tak euro izkazuje simbol »prave« države članice, ki vsebuje »vso evropskost«, medtem ko ostale države članice, vsaj v simbolnem smislu, niso popolne države članice, saj za uradno valuto ne uporabljajo evra. Bodisi zaradi zgodovinskih značilnosti (kot npr. Združeno Kraljestvo) ali pa zaradi svoje ekonomske »nerazvitosti« (kot npr. Poljska, Češka itd.).

Uporaba vseh elementov EU je v nekem smislu simbolični odraz »popolne evropskosti«, na katero se navezujejo evropske elite, in je kot tak »odnosni aspekt identitete« (Ule, 2000, str. 84) in identitetnega diskurza, ki ga hočejo izpostavljati evropske elite. Sicer lahko izhaja iz notranjih značilnosti o tem, kaj EU je, še bolj pa je pomemben pri priznavanju »evropskosti« s strani tistih, ki to so, tistim, ki to (še) niso. Ti elementi prikazujejo mit o Evropi, ki deluje kot neke vrsta popolna tvorba, saj državam (tudi članicam, ki npr. niso članice evrskega območja) dodaja in generira izvorni manko, ki ga lahko presežejo samo z vključitvijo v »najbolj povezan« del EU (Velikonja, 2003).

V tem smislu lahko opazujemo tudi vstop novih držav članic EU, ki so v povezavo vstopile po letu 2004, ko so se začele s sprejemanjem simbolov EU prilagajati novi družbeni resničnosti in kot take niso bile več samo nacionalne države, ampak so postale del diskurza EU. V teh državah so tudi nacionalne elite, vsaj v procesu vstopanja, poudarjale svojo evropsko naravnost in s tem identitetni diskurz »razvite« Evrope, kakor so takrat dojemali EU. Nacionalne elite so tako »izkoristile« članstvo v EU v opolnomočenju svoje politične moči, saj jim je dejstvo, da so njihove države postale del nadnacionalne politične in ekonomske organizacije, kot je EU, prineslo večjo popularnost in politično moč, s katero so lažje zavarovale svoje nacionalne politične in ekonomske interese v globalnem okolju. Sploh če se tukaj nanašamo na neugodne dogodke, ki so se zgodili/se dogajajo zunaj EU, saj večja kot je povezava, manjši vpliv imajo lahko taki dogodki na posamezne države članice. Hkrati pa so nacionalne elite zaradi integracijskih procesov začele, vsaj v neki meri, razvijati občutek pripadanja »skupnim evropskim vrednotam«. To vodi k vzpostavljanju socialnih in institucionalnih omrežij moči na evropski ravni (Best in drugi, 2012).

V teh primerih je simbolizem EU (simboli, pravna kodificiranost in rituali) odigral, vsaj po mojem mnenju, pomembno vlogo pri zmanjševanju dojetih socio-kulturnih, ekonomskih in političnih razlik med evropskim »zahodom« in »vzhodom«; simboli so delovali kot referenčne točke »skupnega«, kot nekaj, kar povezuje vsem razlikam navkljub. Na to opozarjajo tudi v Evropskem parlamentu, kjer poleg simbolnih elementov skupne evropske identitete poudarjajo tudi pomen skupne evropske zgodovine za potencialno formacijo skupne identitete. V študiji, ki jo je za oddelek za politiko strukturnih in kohezijskih politik evropskega parlamenta²⁰ opravil

²⁰ Natančneje: Generalni direktorat za notranjo politiko, Oddelek za politiko strukturnih in kohezijskih politik, kultura in izobraževanje.

Markus J. Prutsch, je izpostavljenih osem sklepov in priporočil o stanju in perspektivah evropske identitete (Prutsch, 2017, str. 7):

1. Prepoznati je potrebno, da je evropska identiteta izmuzljiv in intrinzično konstruktivistični koncept;
2. Prepoznati je potrebno, da je kolektivna identiteta osrednjega pomena za vsako politično telo;
3. Pretehtati je potrebno priložnosti in omejitve prenosa vzorcev nacionalnih identitet na nadnacionalno raven;
4. Prepoznati je potrebno, da mora biti evropska identiteta tako politična kot kulturna;
5. Potrebna je revizija obstoječih identitetnih politik z namenom krepitev »od spodaj-navzgor«;
6. Opredelitev zgodovinskega spomina kot osrednje točke identitetnega boja, a tudi kot potencialnega jedra evropske identitete;
7. Spodbujanje državljanske »evropske kulture spomina«;
8. Priznati je potrebno osrednjo vlogo izobraževanja.

V omenjeni študiji avtor izpostavi, da EU brez vzpostavitve vsaj nekakšnega simbolnega razumevanja in z njim neke oblike evropske identitete kot entiteta nima prihodnosti. V tem kontekstu se geneza evropske identitete oblikuje na podlagi skupnega zgodovinskega spomina in spominjanja. Avtor nadalje izpostavi, da morajo evropski narodi vzpostaviti skupno razumevanje zgodovine, saj v nasprotnem primeru ne bodo mogli graditi skupne sedanosti in prihodnosti (prav tam).

Navsezadnje že sam diskurz o evropski identiteti, pa najsi bo na akademski ali politični ravni, to identiteto v neki meri formalizira in ji daje vsebino in formo. To pa zato, ker se že v diskurzu izkazuje percepciranje tega, kaj naj bi evropska identiteta bila. Poleg do zdaj omenjenih »uradnih« simbolov EU moramo biti pozorni tudi na druge simbole in rituale, ki niso posebej izpostavljeni, kot npr. na stvari, ki so bile sprejete iz čisto ekonomskih ali političnih razlogov, ampak pomembno vplivajo na vzpostavljanje skupne evropske identitete. Na tem mestu naj izpostavim »evropsko državljanstvo«, ki državljanom dopušča možnost bivanja in zaposlitve v drugih članicah EU, »območje Schengena«, ki državljanom dopušča prehajanja evropskih državnih meja brez carinskega nadzora, program ERASMUS za izmenjavo študentov itd. Kot že omenjeno v tretjem poglavju magistrskega dela, moramo biti še posebej pozorni tudi na vlogo uradnih jezikov EU, saj ta večkrat spregledana »podrobnost« v marsičem osvetljuje dejstvo, kaj evropska identiteta sploh je ter katere jezike in z njimi kulturne skupine evropske elite uvrščajo v korpus evropske kulturne identitete.

4.3.2 Evropsko državljanstvo

Od osemnajstega stoletja naprej sta bili v procesu definiranja sodobnih skupinskih identitet osrednji dve temi, in sicer odnos do nacionalnosti in do državljanstva. Države so si z vzpostavljanjem identitete na podlagi državljanstva poskušale podrediti in koordinirati vse ostale identitete, pa najsi bi te temeljile na etničnosti, religiji, spolu, pripadnosti kraju itd. Tak zgodovinski razvoj skupinskih identitet »je bil tako revolucionaren in demokratičen kot konservativen in izključujoč« (Holston in Appadurai, 1996, str. 187). Formiranje identitete, ki je vezana na državljanstvo, je tako v dobi razvoja nacionalnih držav postal pomemben dejavnik, ki je vodil v kohezivnost kulturnega in političnega telesa držav. Na podoben način lahko opazujemo tudi vzpostavitev in uvedbo nadnacionalnega evropskega državljanstva (državljanstva EU), saj je le-to eden od poskusov formiranja skupne evropske identitete in njene projekcije. To tezo potrjuje tudi poročilo Evropske komisije (Poročilo o državljanstvu EU iz leta 2017, 2017) o stanju evropskega državljanstva, v katerem trdijo, da evropsko državljanstvo implicira sistem vrednot, ki naj bi si ga državljani in EU želeli.²¹

Obrisi evropskega državljanstva so se začeli oblikovati že leta 1957, ko je takrat še Evropska skupnost za premog in jeklo sprejela Rimsko pogodbo.²² Z omenjeno pogodbo so opredelili štiri temeljne svoboščine skupnega notranjega trga. Te so: prost pretok oseb, blaga, kapitala in storitev. Leta 1992 je EU v Maastrichtski pogodbi²³ ratificirala evropsko državljanstvo kot eno temeljnih načel EU. To pomeni, da imajo državljani države, ki je članica EU, poleg svojega državljanstva tudi državljanstvo EU. Od uvedbe evropskega državljanstva pa do danes je to skozi različne pogodbe začelo pridobivati vedno več pravic, ki iz njega izhajajo. Te so (European citizenship, 2017):

- Pravica do prostega gibanja in prebivanja na ozemlju držav članic;
- Pravica voliti in biti izvoljen na volitvah v Evropski parlament ter na lokalnih volitvah v državi članici, v kateri prebivajo, in sicer pod enakimi pogoji kakor državljani te države;
- Pravica do diplomatske in konzularne zaščite katerekoli države članice na ozemlju tretje države (nečlanice Evropske unije), v kateri državljanova matična država nima predstavništva, in sicer pod enakimi pogoji, kot veljajo za državljane navedene države članice;

²¹ Ta sistem vrednot naj bi vseboval svobodo, demokracijo, pravno državo, spoštovanje človekovega dostojanstva, enakosti in človekovih pravic itd. (Poročilo o državljanstvu EU iz leta 2017, 2017).

²² Z Rimsko pogodbo se Evropska skupnost za premog in jeklo preimenuje v Evropsko gospodarsko skupnost – EGS.

²³ Z Maastrichtsko pogodbo se Evropska gospodarska skupnost preimenuje v Evropsko unijo.

- Pravica naslavljati peticije na Evropski parlament in se obrniti na varuha človekovih pravic;
- Pravica pisati institucijam ali organom Skupnosti v enem od jezikov držav članic in prejeti odgovor v istem jeziku;
- Pravica dostopati do dokumentov Evropskega parlamenta, Sveta in Komisije ob upoštevanju nekaterih pogojev.

To nakazuje na vsaj minimalno povečanje razumevanja evropskega prostora kot nekakšnega političnega prostora vsaj z vidika evropskih političnih elit. V zadnjih nekaj letih pa pravice, ki izhajajo iz evropskega državljanstva, vedno bolj koristijo tudi državljanom EU, kar se vidi v povečanem številu notranjih migracij (intra-EU), ki so se okrepile tudi kot posledica zadnje ekonomske krize. Vendar to še ne pomeni, da je evropsko državljanstvo doumeto v smislu nacionalnega državljanstva, saj je le-to komplementarno nacionalnim državljanstvom in je na njih tudi vezano (Best in drugi, 2012).

Pri obravnavi evropskega državljanstva moramo biti torej pozorni na naslednje premisleke: evropsko državljanstvo je bilo zgrajeno kot dopolnilo nacionalnemu državljanstvu in ne kot alternativa temu. Evropsko državljanstvo je bilo nesistematično oblikovano in je rezultat želja in zahtev različnih držav članic (prav tam). V tem smislu na evropsko državljanstvo ne moremo gledati kot na državljanstvo nacionalne države, ki prinaša tudi neke vrste identitetno izrekanje kot osnovo za opredeljevanje med različnimi entitetami. Sploh če nacionalna državljanstva opazujemo s stališča evropskih nacionalnih držav, kjer je etničnost »formalistični argument ključnega pomena« (Šumi, 2000, str. 22) pri upravljanju kulturnih vsebin, »ki jih akterji pojmujejo kot različne pri tistih pri Drugem« (prav tam).

Čeprav evropsko državljanstvo prinaša veliko pozitivnih pravic, ideja o evropskem državljanstvu ni popolnoma prepričala državljanov EU, na kar nakazuje stalna nizka udeležba na volitvah v Evropski parlament (Poročilo o državljanstvu EU iz leta 2017, 2017). To nakazuje na razkorak med percipiranjem pomena evropskega državljanstva med evropskimi političnimi elitami in državljanji. Evropsko državljanstvo tako ni prevzelo vloge nacionalnih državljanstev, saj se pomen nacionalnih držav, znotraj konteksta EU, ni zmanjšal, kot bi bilo morda pričakovano, ampak se je samo spremenil, rekonstruiral (Stevenson, 2003). Hkrati je bila kot posledica begunske krize v letih 2015/2016 znotraj meja EU vsaj nekoliko okrnjena prva pravica, ki izhaja iz državljanstva EU, to je pravica do prostega gibanja na ozemlju držav EU, saj so nekatere države članice začasno znova uvedle nadzor meja znotraj Schengenskega območja.

4.4 Bela knjiga o prihodnosti Evrope

Pa vendar se je percepcija evropskosti in evropske identitete v zadnjih letih spremenila tudi med evropskimi elitami. Če je v obdobju »velike širitve« med evropskimi elitami veljalo, da EU nima alternative in da je edina pot v nadaljnji širitvi, sta ekonomska kriza in napoved Združenega kraljestva o odhodu iz povezave ustvarila prvo »pravo« krizo, ki je EU pripeljala na rob obstoja. Za prihodnost EU je zato potreben nov premislek o tem, kako naprej. Evropska komisija (2017) je na to temo izdala tudi Belo knjigo o prihodnosti Evrope: Razmisleki in scenariji za EU-27 do leta 2025. V njej opisujejo pet možnih scenarijev o razvoju EU do leta 2025. Ti so (prav tam):

1. Tako kot doslej: Države članice EU se ne odločijo za obširnejši program reform in EU deluje v taki obliki kot do sedaj. Vendar bi EU še vedno postopoma konsolidirala svoje delovanje in bi bila na nekaterih področjih učinkovitejša. Za »varnost« zunanjih mej EU so zadolžene posamezne države in ne EU kot taka;
2. Samo enotni trg: EU se postopoma znova osredotoči samo na enotni trg. Vsa nova vprašanja, ki bi se pojavila v prihodnosti, bi države reševale dvostransko. To bi pomenilo, da bi EU izgubila politično moč pri reševanju problemov v prihodnosti. Omejile bi se lahko tudi pravice za državljane, ki izhajajo iz prava EU;
3. Tisti, ki hočejo več, storijo več: Tiste države, ki bi si želele večje povezovanje, to lahko storijo, ostale pa lahko ohranijo takšno stopnjo povezovanja, kot je danes. Pri tem scenariju bi se lahko začele pojavljati razlike med državljani EU glede na to, v kateri državi živijo. Trgovinski odnosi s tretjimi državami bi se še naprej urejali na ravni EU;
4. Storit manj, a učinkoviteje: EU se osredotoči samo na nekatere izbrane politike in področja, pri drugih pa je manj oz. nedejavna. V tem primeru bi npr. evropska mejna in obalna straža v celoti prevzela upravljanje zunanjih mej EU in EU bi vzpostavila skupne obrambne zmogljivosti;
5. Storit veliko več skupaj: EU se odloči, da bo na vseh področjih naredila veliko več. V tem scenariju bi se veliko odločitev, ki jih danes sprejemajo nacionalne države, preneslo na raven EU. To bi pomenilo, da bi na mednarodnem prizorišču EU delovala bolj enotno in bi v večini mednarodnih organizacij EU predstavljala države članice. Začelo bi se usklajevanje fiskalnih, socialnih in drugih politik, hkrati bi se ustanovilo evropsko obrambno unijo.

Pri obravnavi omenjenih scenarijev je zanimivo dejstvo, da ni scenarija o razpadu EU. Vsi omenjeni scenariji namreč predvidevajo, da bi EU obstala vsaj kot ekonomska zveza 27 držav. To nakazuje, da si vsaj del evropskih elit²⁴ ne more oz. ne želi predstavljati Evrope brez EU, kar vsaj pri evropskih elitah nakazuje na neko stopnjo povezanosti in identifikacije z evropsko identiteto. Se je pa pojavil opazen premik od leta 2004, ko so se začele EU pridruževati članice iz bivšega »vzhodnega bloka« Evrope. Če je takrat evropska politika temeljila na širjenju meja EU, se je s pojavom ekonomske in kasneje še begunske krize EU zaprla navznoter. Potekati so začele razprave ne samo, do kje so meje EU navzven, ampak tudi, do kam sme segati vpliv EU navznoter, torej kakšen vpliv ima lahko EU na države članice ter kje se ta vpliv konča in se začne sfera nacionalnih držav.

²⁴ Tukaj mislim predvsem na t. i. uradniške elite, npr. Evropsko komisijo.

5 Percepcije evropske identitete med državljani EU

Noben evropski državnik ne bo združil Evrope: Evropo bodo združili Kitajci.

Charles de Gaulle

Kot že nakazano v prejšnjih poglavjih, se je percipiranje evropske identitete skozi zgodovino oblikovalo na osnovi drugačnosti evropske civilizacije in evropskih vrednot. Vsi, ki niso »spoštovali« teh vrednot, so bili označeni kot nekakšni »barbari«, ki bi lahko ogrozili evropsko civilizacijo. Evropska identiteta je tako v preteklosti, in še vedno vsaj do neke mere, temeljila na sistemu binarnih opozicij. Tisti, ki so Evropejci, proti tistim, ki to niso. Evropsko identiteto tako lahko orišemo kot identiteto, ki se je razvila na ideji mita o grožnji, ki prihaja izven meja Evrope, in temelji na načelih grške demokratične tradicije, humanizma, judovsko-krščanske etike itd. (Rizman, 1998). Ta »drugi« je bil najprej islam, po koncu 2. svetovne vojne pa komunistični del Evrope pod vodstvom Sovjetske zveze, ki je z vplivom, ki ga je imela nad vzhodnoevropskimi državami, »ogrožala« temelje zahodnoevropskih vrednot (Cabada, 2000). Po razpadu Sovjetske zveze (in tudi ostalih komunističnih državah v vzhodni Evropi) pa je, vsaj začasno, ta nevarnost izginila in se je znova odprla možnost za širše evropsko povezovanje. V času tega »zgodovinskega« zatišja, ko se je zdelo, da evropska identiteta in z njo širša evropska integracija nimata alternative, se je zgodila tudi »velika širitev« EU leta 2004 in pozneje. S pojavom globalne ekonomske in finančne krize pa je bila evropska identiteta znova na udaru, saj so globalne posledice omenjene krize dodobra »pretresle« evropsko socialno in politično ureditev. Ta evropski »pretres« se je še povečal z valom beguncev,²⁵ ki so v Evropo zbežali pred vojaškimi in ekonomskimi razmerami na Bližnjem vzhodu in v Afriki. Opazovanje migracij in njihovega vpliva na evropsko identiteto je pomembno za percepcijo te identitete pri tistih, ki se z njo identificirajo, saj obstajajo različni razlogi za takšno identifikacijo. V nadaljevanju bom na primeru migracij predstavil dva možna pogleda na evropsko identiteto. In

²⁵ Konvencija o beguncih označuje begunca kot človeka, ki se zaradi "utemeljenega strahu pred preganjanjem osnovanem na rasi, veri, narodni pripadnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenem političnem prepričanju, nahaja izven države, katere državljan je, in ne more, ali zaradi takšnega strahu noče uživati varstva te države, ali osebo, ki nima državljanstva, in se nahaja izven države, kjer je imela običajno prebivališče, pa se zaradi takšnih dogodkov ne more ali noče zaradi omenjenega strahu vrniti v to državo" (Konvencija o statusu beguncev, 1950, str. 2).

sicer esencialistični diskurz, o katerem sem že pisal v 3. poglavju in ki sloni na ideji judovsko-krščanskega in nacionalnega pojmovanja ideje evropske kulturne identitete, in kozmopolitski tip evropske kulturne identitete, ki temelji na ideji, da se individualne osebe ter različne družbene in kulturne skupine lahko in se tudi morajo povezovati z drugimi osebami in kulturnimi skupinami. S tem naj bi med različnimi posamezniki in družbenimi skupinami potekala interakcija in medkulturno učenje (Hopper, 2006).

Omenjena diskurza sta pomembna zato, ker vsaj idealno tipsko gledano izražata radikalno različna pogleda na to, kaj naj bi evropska identiteta bila. Na eni strani je namreč ekskluzivnost evropske identitete, na drugi strani pa njena inkluzivnost. Skupno jima je, da oba diskurza izhajata iz dolge zgodovine evropskih nacionalizmov. Esencialistični diskurz evropske identitete izhaja iz ideje etničnega nacionalizma, evropski kozmopolitski diskurz pa iz ideje državljskega nacionalizma. Obema je skupno tudi to, da se tisti državljani EU, ki zagovarjajo omenjena diskurza, vsaj do neke mere tudi počutijo pripadne evropski identiteti. To dokazujejo tudi podatki iz standardne raziskave Eurobarometer, saj se je število ljudi, ki se v EU počutijo kot državljani EU, povzpelo s 47 % leta 2004 (Eurobarometer, 2004) na 66 % leta 2016 (Eurobarometer, 2016). Seveda pa na tem mestu ne moremo pozabiti tistih, ki se ne identificirajo z EU in so proti procesom evropskih integracij. Oba diskurza dojemanja evropske identitete svoje bistvo izkazujeta tudi v stiku z drugimi kulturami, s katerimi se srečujeta in imata različne odzive na njih.

5.1 Pomen migracij

Ko se osredotočamo na percepcije evropske identitete med državljani EU, se ne moremo ogniti migracijam, saj se evropska identiteta vsaj do neke mere razvija prav z odzivi na migrante in begunce, ki prihajajo iz kulturno drugačnih okolij. EU sicer v svojih institucionalnih okvirjih zagovarja načela interkulturalizma, tj. medkulturne izmenjave in razumevanje med različnimi kulturami. S spoštovanjem načel interkulturalizma naj bi se EU obenem izognila medkulturnim konfliktom in marginalizaciji določenih kulturnih skupin (Intercultural dialogue, 2017). Pomen interkulturalizma je pri preučevanju percepcije evropske identitete med državljani EU v tem, da ta načela sploh vodijo v formiranje večnacionalne, mednacionalne ter več- in medkulturne kolektivne identitete, še posebej v današnjem času globalizacije. Sodobne družbe in kulture se zaradi relativno velikega števila migracij, povezanosti ekonomskih in političnih odnosov in sodobnih tehnologij z drugimi kulturami srečujejo in prihajajo v stik praktično vsakodnevno.

Milton J. Bennett izpostavi tri načine, kako so se kulture skozi zgodovino odzvale, ko so prišle v stik z drugimi kulturami. Prvi način je, da so se stikom izognile. Drugi način je bil, da so jih »konvertirale« in podredile. To se je npr. dogajalo pri pokristjanjevanju, vsiljevanju svojega jezika itd. Tretji način je bil napad in uničenje (Bennet, 1998). Evropska identiteta se je v tem aspektu vsaj do neke mere morala podrediti načelom interkulturalizma, saj sicer ne bi mogla obstajati niti v najmanjšem pomenu. To pa zato, ker čeprav evropski kulturni mozaik sestavljajo kulture, ki so si na nek način podobne (vsaj če na njih gledamo iz globalne perspektive), so si te še vedno tudi v neki meri relativno različne. Interkulturalizem je tako osnovna vez, ki pripadnike različnih (nacionalnih) kultur (lahko) povezuje.

Pa vendar se je EU v zadnjem desetletju znašla v vrtincih »migrantskih kriz«, ki jih lahko opišemo tudi v smislu »medkulturnih trenj« kot posledic vojne v Siriji, na širšem Bližnjem vzhodu in še prej zaradi vojn v Afriki. Kot odgovor na omenjene »krize« so države članice začele uveljavljati stroga načela vstopa za ljudi, ki niso državljani ene od držav članic EU. S tem je EU začela »boj« z nezakonitimi prehodi svojih meja in sestavila dve listi »tretjih« držav, ki niso članice EU: t. i. belo in črno listo. Države članice so začele striktno razlikovati med ljudmi, ki »spadajo« v EU, in tistimi, ki ne (Houtum, 2010). Na »črni« listi se je tako znašlo veliko število držav, ki imajo za evropska merila revno prebivalstvo ali pa je v teh državah prevladujoča islamska religija. Tako ta lista implicitno namiguje, da revni ljudje in muslimani niso zaželeni v EU. Henk van Houtum (2010, str. 957) to razlikovanje med državami na beli in črni listi opiše kot »globalni apartheid na zunanji meji EU. Ta geopolitika apartheida izpostavlja problem fizične varnosti in varnosti zahodne identitete [...] Taka geopolitika služi dehumanizaciji in ilegalizaciji ljudi, ki izhajajo iz držav, ki jih ima EU za napačne«.

Odziv je bil nekoliko pričakovan, saj države članice EU in tudi EU kot taka niso bile sposobne razrešiti trenj, ki so se pojavila znotraj številnih evropskih držav. Ta trenja so se skozi leta in skozi povečevanje števila migracij le še okrepila. Andrew Orton (2012) to pripisuje dvema vidikoma. Propadli so glavni cilji integracijskih politik, ki so zaradi svoje neuspešnosti pustile veliko ljudi, še posebej migrantov iz drugih kulturnih okolij, v revščini in izključenosti iz družbe, kar je vodilo v razslojene in fragmentirane evropske družbe. Na drugi strani pa so ravno zaradi neuspeha omenjenih integracijskih politik pridobili popularnost tisti družbeni akterji, ki vidijo migrante in druge kulture kot nevarnost javnemu redu, nacionalni in evropski identiteti ter celo njihovi lastni varnosti.

Zanimivo je, da ko prihaja do migracij iz bogatih držav ali držav, ki jih državljani EU dojemajo kot sebi »enakovredne«, ne prihaja do tako izraženega nezadovoljstva. Npr. če se v neko državo EU priseli državljan iz druge države članice povezave, iz Združenih držav Amerike ali Avstralije, tj. iz držav »bele« liste, je sicer dojet kot tujec, še vedno pa nima takega negativnega socialnega bremena, kot ga lahko občuti begunec iz npr. Sirije ali Pakistana (Spohn in Triandafyllidou, 2003). Tako so ravno najbolj ranljive, dvojno diskriminirane (etnično in socialno) skupine migrantov tudi najbolj dojete kot tisti Drugi, ki niso del »Nas«, »Evropejcev«. Pri teh migrantih prihaja do že omenjenega procesa »drugačenja«. Drugačenje je sicer inherenten proces vzpostavljanja vsake identitete, saj kot sem omenil že v prejšnjih poglavjih, identitete temeljijo na sistemu binarnih opozicij, hkratnem vključevanju in izključevanju. Na nek »perverzen« način tako ravno begunci in migranti iz omenjenih držav »črne liste« vzpostavljajo evropsko identiteto državljanov EU. Spohn in Triandafyllidou (2003, str. 25) izpostavita, da »imigrant je potencialno nevarni Drugi, ker ona ali on prečka nacionalno mejo in s tem izziva družbeno identifikacijo z določeno kulturo, ozemljem ali etničnim izvorom in skupno kategorizacijo ljudi na pripadnike identitete in tiste, ki to niso. Z drugimi besedami, imigrant predstavlja izziv predpostavljeni družbeni enotnosti in avtentičnosti in grozi, da jo kontaminira«. Vidik vpliva migrantov na razvoj nacionalne identitete lahko navežemo tudi na razvoj evropske identitete. Sploh pri tistih državljanih EU, ki evropsko identiteto percipirajo znotraj esencialističnega diskurza razvoja kolektivnih kulturnih identitet, ki identitete dojemajo kot homogenizirane, deterministične in statične (Nathan, 2015). V takem percepiranju Drugi, ki prihajajo iz ekonomsko revnejših in versko drugačnih predelov sveta, nimajo lastnosti, ki bi bile podobne evropskim, in tako inherentno ne morejo biti del »evropske kulture« in posledično identitete, saj so po takšnem razumevanju ljudje nosilci svoje kulture, ta pa se ne spreminja. Esencialistično dojetje kulturne identitete tako temelji na deduktivni (ko se abstraktne kulturne generalizacije nanesejo na vsakega pripadnika kulture) in induktivni (ko se zaradi dejanj posameznikov, ki prihajajo iz določene kulture, vse njene pripadnike oriše kot take) stereotipizaciji migrantov in tujcev, saj jih ne dojemajo na individualni osnovi, ampak na generaliziranju celotne kulture (Bennett, 1998).

Omenjeni način vzpostavljanja evropske identitete, ki posameznika zreducira s kompleksnega sistema idej, občutij, želja in drugih človeških aspektov na le nekoga, ki ni vreden spoštovanja in dostojanstva, je izredno nevaren. Tudi v Sloveniji lahko opazimo tako delovanje. Primer tega so bili organizirani protesti proti nastanitvi beguncev. Še posebej nevarno se mi zdi zato, ker

velikokrat ti protesti niso bili le spontan odziv ljudi, ampak so bili spodbujani tudi s strani medijev in političnih akterjev, torej predstavnikov elit.

Pozitivnejši in dolgoročno predvsem konstruktivnejši način grajenja evropske identitete od prejšnjega je evropeizacija družbe.²⁶ Sploh če identitete opazujemo z že omenjenega Delantyjevega (2003) modela razumevanja kolektivnih konstruiranih identitet, ki te dojema kot fluidne in konstantno se spreminjajoče, potem bi lahko tudi evropska identiteta postala bolj vključujoča do migrantov iz drugih kulturnih okolij. Potrebno je le spremeniti narativni potek konstrukcije evropske identitete, da ne bo izključevala nobenega prebivalca EU, kar bi lahko dosegli s tem, da bi se države članice oziroma njene elite dejansko držale dogovorov, ki so jih same sprejele na evropski in meddržavni ravni ter ne bi begunske krize izkoriščale za pridobivanje političnih točk v svojih nacionalnih okoljih. Evropeizacija, ki jo, kot sem omenil v 3. poglavju, razumem kot spoštovanje in internalizacijo pravil in skupnih vrednot, je namreč uspeh do neke mere vendarle doživela pri širitvi EU, saj vsaj notranjih migracij, z nekaterimi izjemami, državljani držav članic EU ne dojemajo (več) tako negativno. Ta proces bi bilo potrebno razširiti tudi na druge »Druge«, torej na tiste migrante ali begunce, ki ne prihajajo iz držav članic EU. Ustvarjati in omogočati je potrebno raznolike načine »pozitivnih interakcij« med migranti in sprejemajočimi družbami. Na ta način bi se vzpostavil večji občutek pripadnosti in kohezije. Andrew Orton (2012, str. 14) je izpostavil štiri vidike, kako bi lahko zagotovili več pozitivnih interakcij med migranti in sprejemajočimi družbami:

1. Opolnomočenje migrantov. Z razvijanjem samozaupanja v svoje sposobnosti in z razvijanjem njihovih znanj bi omogočili večje vključevanje migrantov v družbo in s tem več stikov z drugimi ljudmi;
2. Omogočanje družbi, da prepozna pozitivne prispevke, ki jih migranti prispevajo;
3. Potrebno je zagotoviti organizacijske strukture, ki bi bile podlaga za reševanje morebitnih sporov v procesu integracije;
4. Potrebno je zgraditi vključujočo družbo, ki bo koristi prinašala vsem vpletenim.

Argument za zagotavljanje pozitivnih interakcij med migranti in sprejemajočimi družbami je v tem, da z vidika evropske kulturne identitete ni več potrebe, da se jo interpretira na hermetično zaprt način, kot se je skozi razvoj nacionalnih držav dojemalo nacionalne identitete. Že sama pluralnost evropske identitete (v smislu, da obsega množico različnih nacij, narodov, jezikov in kulturnih praks) daje nastavke za bolj vključevalno družbo, v kateri ne bi bilo potrebe po socialnem in kulturnem izključevanju. Sploh, če gledamo z vidika, da evropska identiteta vsaj

²⁶ Več o tem v 3. poglavju.

namiguje na širšo socialno, kulturno, ekološko navezanost na družbo. To pa je kvaliteta, ki je nacionalne identitete ne posedujejo. Omenjeno vzpostavljanje pozitivnih interakcij temelji na kozmopolitski viziji o tem, da naj bi ljudje pripadali globalni skupnosti, ki vključuje skupen ekonomski odnos, skupno moralo, spoštovanje razlik in politično strukturo, ki zajema več narodov in nacij (Appiah, 1997). Ulrich Beck (2007) v tem kontekstu nadalje trdi, da naj bi taka »kozmopolitska« integracija predstavljala novo paradigmo, v kateri raznolikost ljudi znotraj EU ne bi predstavljala problema, ampak rešitev. Nadaljnja integracija tako ne bi smela voditi v vzpostavitev evropske »zvezne države«, ki bi vzpostavljala eno vseobsegajočo evropsko identiteto, ampak bi morala graditi na evropeizaciji in kulturni raznolikosti Evrope, saj vzpostavljanje evropske identitete ne more potekati na (večinskih) etničnih temeljih kot v primeru vzpostavljanja nacionalnih identitet. To vsaj do neke mere vodi tudi v večjo integracijo migrantov in obratno, integracija je pogoj obstoja medkulturne družbe.

5.2 Pripadnost evropski identiteti v obdobju med 2004 in 2016

V tem podpoglavju bom poskušal odgovoriti na naslednje zastavljeno raziskovalno vprašanje: »Na kakšen način ter iz katerih razlogov se je spremenila percepcija evropske identitete med letoma 2004 in 2016 med državljani EU?« Odgovore bom iskal v raziskavah javnega mnenja Eurobarometer (»standardne raziskave Eurobarometer«), ki se izvaja za potrebe generalnega direktorata za komunikacije Evropske komisije.

Standardne raziskave Eurobarometra se izvajajo od leta 1973 naprej, in sicer dvakrat na leto s t. i. pomladanskim in jesenskim valom, v katerih postavljajo vprašanja na temo odnosa do ostalih članic EU, evropskih inštitucij, politik in drugih vprašanj, ki se dotikajo prebivalcev EU (Šabec, 2006; Höpner in Jurczyk, 2015). V vsaki državi se za potrebe Eurobarometra intervjuja približno 1000 ljudi, ki so starejši od 15 let. Ta številka variira tudi glede na velikost države. Tako npr. v Nemčiji intervjuvajo približno 1500 ljudi, v manjših državah, kot so npr. Malta, Ciper in Luksemburg, pa okoli 500 ljudi (Höpner in Jurczyk, 2015). Za preučevanje percepcij evropske identitete so raziskave Eurobarometra primerne zato, ker je to serija longitudinalnih mednacionalnih raziskav, ki potekajo med članicami EU in državami, ki so potencialne kandidatke za članstvo. Čeprav se tekom let vprašanja spreminjajo in se dodajajo nova, še vedno vsebujejo določena vprašanja, ki se pojavljajo več let zapored in so tako primerna za opazovanje spreminjanja javnega mnenja v daljšem obdobju in primerjavo javnega mnenja o obravnavani

temi med državami članicami EU. Raziskave standardnega Eurobarometra dopolnjujejo še ad-hoc raziskave o specifičnih temah, ki potekajo v okviru specialnega (Special Eurobarometer) in t. i. »flash« Eurobarometra (Flash Eurobarometer).

Raziskave Eurobarometra so v akademskih krogih deležne kritik o pristranskosti, saj naj bi delovale preveč proevropsko. Kritike so usmerjene tako v interpretacijo rezultatov kot v postavljena vprašanja in metodologijo. Kot izpostavi Ksenija Šabec (2006, str. 194), so raziskave Eurobarometer »nedvomno pomemben vir informacij, vendar pa je pri tem seveda treba upoštevati tudi način interpretacij dobljenih rezultatov v poročilih. Ta se na nekaterih mestih kaže v izrazito proevropsko naravnanih delih interpretativnih besedil (npr. na prvem mestu so predstavljeni deleži odgovorov, ki se nanašajo na evropsko identiteto ali na države, ki so najbolj proevropsko usmerjene, šele na koncu pa deleži odgovorov evroskeptičnih držav itd.)«. Hkrati se postavlja vprašanje, ali so vprašanja v raziskavah pravilno zastavljena, saj lahko pogosto napeljujejo k proevropskim, integracionističnim odgovorom, ali pa zastavljajo taka vprašanja, o katerih intervjuvanci ne morejo imeti svojega mnenja, saj določenih tem ne poznajo v zadostni meri (Höpner in Jurczyk, 2015). Sylke Nissan (2014) nadalje izpostavi še pomislek, da se raziskave Eurobarometra označujejo kot panelne raziskave, vendar pa te ne delujejo kot take, saj ne opazujejo mnenja med istimi ljudmi, ampak vsako leto podatke zbirajo med drugimi intervjuvanci. Hkrati je omenjene podatke težko primerjati, saj se ubesedenje vprašanj rahlo spreminja, kar skupaj s prevodi omenjenih vprašanj v različne jezike in kulturna okolja lahko vodi v med sabo težko primerljive podatke. Vsem pomislekom navkljub so raziskave Eurobarometra še vedno primerne za preučevanje percepcije evropske identitete med državljani EU, saj so edina tako obširna in dolgotrajna raziskava takšne vrste v EU.

Za odgovor na zastavljeno raziskovalno vprašanje se bom omejil na 3 sklope vprašanj, ki so bila v letih med 2004 in 2016 zastavljena v standardnih Eurobarometrih. In sicer na:

1. Percepcijo državljanov o koristi članstva njihove države v EU. Na to temo se v standardni raziskavi Eurobarometra pojavlja naslednje vprašanje: »Če upoštevate vse, bi rekli, da je (vaši državi) članstvo v EU koristilo ali ne?«²⁷
2. Navezanost na EU. Na to temo se v standardni raziskavi Eurobarometra pojavljata naslednji dve vprašanji: »Ljudje lahko občutijo različne stopnje navezanosti na svoje mesto ali vas, svojo regijo, svojo državo ali Evropo. Prosim, povejte mi, kako navezani

²⁷ To vprašanje je bilo zastavljeno od leta 2004 do 2011.

se počutite na Evropo?»²⁸ in »Ljudje lahko občutijo različne stopnje navezanosti na svoje mesto ali vas, svojo regijo, svojo državo ali Evropo. Prosim povejte mi, kako navezani se počutite na EU?»²⁹

3. Občutenje državljanstva EU. Na to temo se v standardni raziskavi Eurobarometra pojavljata naslednji dve vprašanji: »Se v bližnji prihodnosti vidite samo kot: (nacionalnost), kot (nacionalnost) in Evropejca, kot Evropejca in (nacionalnost), samo kot Evropejca?»³⁰ in »Ali se počutite državljana EU?»³¹

Omenjene sklope vprašanj sem izbral zato, ker so, po mojem mnenju, najbolj reprezentativni za preučevanje formacije in percepcij evropske identitete med državljani EU. Hkrati so bila vprašanja, ki so del omenjenih sklopov, med leti 2004 in 2016 dovoljkrat vključena v vprašalnike standardnega Eurobarometra, da bo iz rezultatov možno sklepati o tem, kakšna je in kako se je spreminjala percepcija evropske identitete med državljani EU.

Podatki, ki bodo v nadaljevanju predstavljeni v tabelah,³² odražajo javno mnenje med tistimi respondenti, katerih država je bila tistega leta tudi članica EU. Uporabljeni podatki, ki so bili zbrani pred 1. majem 2014, tako predstavljajo javno mnenje EU 15. Po omenjenem datumu in do 1. januarja 2007 EU 25. Po tem datumu EU 27. In končno po 1. juliju 2013 EU 28.

5.2.1 Percepcije državljanov o koristi članstva njihove države v EU

Eden od dejavnikov (ne)pripadnosti in s tem pozitivne ali negativne percepcije evropske identitete je tudi stopnja koristnosti, ki jo EU izkazuje v očeh državljanov. Ta koristnost se izkazuje predvsem skozi instrumentalne dejavnike, kot so gospodarska rast, makroekonomski trendi, stopnja brezposelnosti itd. Povezava med stopnjo koristnosti in identificiranjem z EU je še posebej veljala pred letom 1992, ko je bil sprejet maastrichtski sporazum, po tem letu pa je podpora EU močno padla (Iglič, 2014). (Ne)podpora EU med starimi članicami se vsaj v neki

²⁸ To vprašanje je bilo zastavljeno od leta 2004 do 2006 in zopet od leta 2014 do 2016.

²⁹ To vprašanje je bilo zastavljeno od leta 2006 do 2007 in zopet od leta 2012 do 2016.

³⁰ To vprašanje je bilo zastavljeno med letoma 2004 in 2005 ter potem leta 2010. Od leta 2012 naprej je omenjeno vprašanje znova redno zastavljeno.

³¹ To vprašanje je bilo zastavljeno od leta 2010 do 2016.

³² V tabelah odgovori večkrat ne predstavljajo skupaj 100 %. Predvidevam, da je to posledica določenega deleža pomanjkljivih ali manjkajočih odgovorov.

meri izkazuje tudi v tem, da se je podpora EU s pristopom novih članic po letu 2004 relativno močno dvignila.

Tabela 5.1: Če upoštevate vse, bi rekli, da je (vaši državi) koristilo ali ne, ker je država članica EU? V % (EU)

Leto (Eurobarometer)	Koristi	Ne koristi	Ne vem
2004 (EB 61)	47	35	18
2004 (EB 62)	53	34	12
2005 (EB 63)	55	33	12
2005 (EB 64)	52	36	12
2006 (EB 65)	54	33	12
2006 (EB 66)	54	34	12
2007 (EB 67)	59	30	11
2007 (EB 68)	58	29	13
2008 (EB 69)	54	31	15
2008 (EB 70)	56	31	13
2009 (EB 71)	56	31	13
2009 (EB 72)	57	31	12
2010 (EB 73)	53	35	12
2010 (EB 74)	53	35	12
2011 (EB 75)	52	37	11

Vir: Evropska komisija (2011, str. 34).

Ta premik je viden tudi v Tabeli 5.1. V pomladnem Eurobarometru 2004 (EB 61), ko je EU imela še 15 držav članic, je samo 47 % ljudi EU dojemalo kot koristno. Po pristopu desetih

novih članic se je že istega leta v jesenskem valu Eurobarometra 2004 (EB 62) dojemanje koristnosti povečalo na 53 %. Hkrati je močno upadel odstotek tistih, ki se o koristnosti EU niso mogli opredeliti. Ta odstotek je z 18 % padel na 12 %. Odstotek tistih respondentov, ki EU vidijo kot koristno, od pristopa novih držav članic ni več padel pod 50 %. Še najnižje, na 52 %, je padel jeseni 2005 (EB 64) in spomladi 2011 (EB 75), ko je potekalo tudi zadnje merjenje percepcije koristnosti v državah članicah EU. Po mojem mnenju to nakazuje na večje dojemanje koristi, ki jih EU prinaša med »novimi« državami članicami. Zanimivo pa je tudi spremljanje odgovorov »ne koristi«. Ta odgovor je najmanj ljudi podalo leta 2007, ko je v pomladnem valu tako odgovorilo 30 % (EB 67), v jesenskem valu pa »samo« 29 % respondentov (EB 68). Ti podatki v neki meri tudi potrjujejo dejstvo, da je percepcija koristnosti EU vezana na gospodarske dejavnike, saj je leta 2007 izbruhnila svetovna ekonomska kriza, ki pa je na javno mnenje delovala z zamikom. Tako je v kasnejših merjenjih vedno več respondentov EU označilo kot »nekoristno«, saj se je ta iz omenjenih 29 % jeseni 2007 dvignila na 37 % spomladi 2011 (EB 75).

5.2.2 Navezanost na Evropo in EU

Kot sem že omenil v 3. poglavju, se kolektivne identitete navezujejo tudi na geografsko, sociokulturno, ekonomsko, zgodovinsko in politično območje. Percepcija identitete se tako izkazuje tudi v navezanosti na omenjena območja, v primeru evropske identitete na Evropo kot geografski in kulturnozgodovinski pojem in EU kot politično, ekonomsko in sociokulturno organizacijo. V naslednjih dveh tabelah so navedeni podatki o navezanosti državljanov EU na Evropo (Tabela 5.2) in EU (Tabela 5.3). Navezanost na Evropo kot kulturnozgodovinsko in geografsko celino je med državljani EU večja kot navezanost na EU. Npr. v letu 2016 je bilo 61 % državljanov EU zelo ali dokaj navezanih na Evropo, medtem ko je bilo v istem letu zelo ali dokaj navezanih na EU med državljani 50 % (EB 86).

Tabela 5.2: Ljudje lahko občutijo različne stopnje navezanosti na svoje mesto ali vas, svojo regijo, svojo državo ali Evropo. Prosim, povejte mi, kako navezani se počutite na Evropo? V % (EU)

Leto:	Zelo navezan	Dokaj navezan	Dokaj nenavezan	Sploh nenavezan	Ne vem	Zelo ali dokaj navezan ³³	Dokaj ali sploh nenavezan
2004 (EB 62)	20	48	23	7	2	68	30
2005 (EB 63)	22	44	25	8	2	66	33
2006 (EB 65)	18	44	26	9	2	62	35
2014 (EB 82)	13	43	30	12	2	59	39
2015 (EB 84)	14	45	28	11	2	59	39
2016 (EB 86)	15	46	27	10	2	61	37

Vir: European Commission, Public opinion (b. d. a).

Tabela 5.3: Ljudje lahko občutijo različne stopnje navezanosti na svoje mesto ali vas, svojo regijo, svojo državo ali Evropo. Prosim, povejte mi, kako navezani se počutite na EU? V % (EU)

Leto:	Zelo navezan	Dokaj navezan	Dokaj nenavezan	Sploh nenavezan	Ne vem	Zelo ali dokaj navezan ³⁴	Dokaj ali sploh nenavezan
2006 (EB 65)	12	38	33	14	3	50	47
2007 (EB 67)	13	41	32	12	2	54	44
2007 (EB 68)	12	38	33	14	3	50	47

³³ Zaradi lažje obravnave podatkov sem seštel odgovore o navezanosti (stolpca 1 in 2) oz. nenavezanosti (stolpca 3 in 4).

³⁴ Zaradi lažje obravnave podatkov sem seštel odgovore o navezanosti (stolpca 1 in 2) oz. nenavezanosti (stolpca 3 in 4).

2012 (EB 77)	8	37	37	15	2	45	52
2013 (EB 80)	9	37	36	16	2	46	52
2014 (EB 82)	10	36	36	16	3	46	52
2015 (EB 84)	11	36	33	15	2	47	48
2016 (EB 86)	11	39	33	14	2	50	47

Vir: European Commission, Public opinion (b. d. b).

Trend navezanosti se skozi leta spreminja. Navezanost na Evropo počasi upada, medtem ko navezanost na EU ostaja skoraj ista. V letu 2006 (EB 65) je bilo zelo ali dokaj navezanih na Evropo med državljani EU 62 %, dokaj ali sploh nenavezanih 35 %, 2 % vprašanih pa se ni opredelilo. V istem letu je bilo zelo ali dokaj navezanih na EU 50 %, dokaj ali sploh nenavezanih pa 47 %, 3 % vprašanih se niso opredelili. Do jeseni leta 2016 (EB 86) je navezanost na Evropo počasi upadala in tako se je 61 % državljanov opredelilo kot zelo ali dokaj navezane, dokaj ali sploh nenavezane 37 %, 2% vprašanih se ni opredelilo. V tem času je padala tudi navezanost na EU, med letoma 2012 in 2015 je bilo namreč več ljudi dokaj ali sploh nenavezanih kot zelo ali dokaj navezanih, vendar se je jeseni 2016 znova vrnila na enako raven kot leta 2006. Predpostavljam, da je tak rezultat posledica dejstva, da je ekonomska kriza v tem času popustila in ko je EU zopet začela dosegati gospodarsko rast, so tudi državljani EU znova začeli pridobivati zaupanje v EU.

5.2.3 Občutenje državljanstva EU

Naslednji sklop vprašanj, ki se pojavlja v okviru Eurobarometra za merjenje uspešnosti evropskih integracij in razumevanja učinka, ki jih le-te imajo na razvoj evropske identitete, so vprašanja o identificiranju z evropejstvom in o občutenju evropskega državljanstva. V Tabeli 5.4 so zbrani podatki o tem, ali državljani EU pričakujejo, da se bodo v prihodnosti počutili Evropejce, v Tabeli 5.5 pa o tem, ali se počutijo kot državljani EU. Ti dve vprašanji sem izbral zato, da ugotovim, ali obstaja korelacija med tem, ali se bo nekdo počutil kot Evropejec, in občutenjem evropskega državljanstva.

Tabela 5.4: Se v bližnji prihodnosti vidite kot: samo kot (nacionalnost), kot (nacionalnost) in Evropejca, kot Evropejca in (nacionalnost), samo kot Evropejca ali ne vem? V % (EU)

	Samo kot (nacionalnost)	Kot (nacionalnost) in Evropejca	Kot Evropejca in (nacionalnost)	Samo kot Evropejca	Ne vem ³⁵	Skupaj se vsaj v neki meri v prihodnosti vidijo kot Evropejce ³⁶
2004 (EB 61)	41	46	6	4	3	56
2004 (EB 62)	41	47	7	3	2	57
2005 (EB 64)	41	48	7	2	2	57
2010 (EB 73)	46	41	7	3	2	51
2012 (EB 77)	38	49	6	3	4	58
2013 (EB 79)	38	49	7	3	3	58
2013 (EB 80)	42	47	5	2	3	54
2014 (EB 81)	39	51	6	2	3	59
2014 (EB 82)	39	52	6	2	2	60
2015 (EB 83)	38	52	6	2	2	60
2015 (EB 84)	40	51	5	1	2	57
2016 (EB 85)	39	51	6	1	2	58
2016 (EB 86)	37	53	6	2	2	61

Vir: European Commission, Public opinion (b. d. c).

³⁵ Od leta 2010 naprej se v variaciji vprašanja pojavijo tudi odgovori: noben (spontano) in zavrnitev (spontano). Te odgovore sem uvrstil v odgovor »ne vem«.

³⁶ Zaradi lažje obravnave podatkov sem seštel tiste, ki se vsaj v neki meri dojemajo kot Evropejce, torej stolpce 2, 3 in 4.

Tabela 5.5: Ali se počutite državljana EU? V % (EU)

	Da, definitivno	Da, do določene mere	Ne, ne zares	Ne, definitivno ne	Ne vem	Skupaj da ³⁷	Skupaj ne
2010 (EB 73)	21	41	25	12	1	62	37
2011 (EB 75)	23	39	24	12	2	62	36
2012 (EB 76)	19	42	26	12	1	61	38
2012 (EB 77)	22	41	23	13	1	63	36
2013 (EB 79)	22	40	24	13	1	62	37
2013 (EB 80)	20	39	26	14	1	59	40
2014 (EB 81)	26	39	21	13	1	65	34
2014 (EB 82)	23	40	24	11	2	63	35
2015 (EB 83)	27	40	20	11	2	67	31
2015 (EB 84)	25	39	23	11	2	64	34
2016 (EB 85)	28	38	22	11	1	66	33
2016 (EB 86)	26	41	22	10	1	67	32

Vir: Evropska komisija (2016, str. 30).

Pričakovana identifikacija z evropejstvom v prihodnosti se je od leta 2004 (EB 61), ko je bila 56 % (stopnja identifikacije samo z nacionalno identiteto je bila 41 %), povečala na 61 % (stopnja identifikacije samo z nacionalno identiteto se je zmanjšala na 37 %) v letu 2016 (EB 86). Od leta 2010 naprej (ko se je v Eurobarometru začelo postavljati vprašanje »Ali se počutite državljana EU?«) lahko ugotovimo, da se pričakovana identifikacija z evropejstvom razlikuje od identifikacije državljanstva EU. Npr. jeseni leta 2010 (EB 73) je 51 % državljanov EU pričakovalo, da se bodo v prihodnosti identificirali (tudi) kot Evropejci, hkrati pa se je kar 62 % državljanov počutilo, da so državljani EU. Jeseni leta 2016 (EB86) se je korelacija med obema vprašanjema povečala, saj je 61 % državljanov EU pričakovalo, da se bodo v bližnji prihodnosti počutili Evropejce (stopnja pričakovanja samo za nacionalno identiteto je bila 37

³⁷ Zaradi lažje obravnave podatkov sem seštel vse odgovore da (stolpca 1 in 2) in ne (stolpca 3 in 4).

%), medtem ko se je kot evropske državljanke počutilo 67 % vprašanih (odstotek ljudi, ki se ne čutijo kot evropski državljani, je bil 32 %).

5.2.3 Sinteza pripadnosti evropski identiteti

Pri analizi zbranih podatkov sem prišel do ugotovitve, da so se državljani EU v pretežni meri leta 2016 počutili »bolj« Evropejce, v smislu pripadnosti EU, kot leta 2004. Na tak rezultat kaže večja identifikacija z državljanstvom EU in večje pričakovanje, da se bodo državljani počutili Evropejce tudi v prihodnosti. Hkrati pada navezanost na Evropo kot kulturnozgodovinski pojem, medtem ko se navezanost na EU kot inštitucijo ni spremenila. To je zanimivo s stališča, da je bila navezanost na Evropo leta 2004 zelo velika, namreč kar 68 % državljanov EU se je počutilo zelo ali dokaj navezanih na Evropo, 2016 pa je bilo takih »le« 61 %. V tem primeru ni pomembna samo razlika v pripadnosti, ampak trend, ki napoveduje, da bo ta navezanost padala še naprej. Ta trend padanja pripadnosti Evropi in relativno stabilna pripadnost EU po mojem mnenju kaže na to, da EU v zavesti ljudi počasi prevzema mesto, ki ga je pred tem zasedal pojem Evrope, in kaže vsaj v neki meri na uspeh evropskih integracij.

Nedvomno je na vzpostavljanje večje evropske identifikacije vplivalo več dejavnikov. Med njimi sta bili širitev EU in ekonomska kriza. Da je imela širitev EU velik vpliv se vidi po povečanju deleža državljanov, ki EU vidijo kot koristno, in v večjem deležu tistih, ki pričakujejo, da se bodo v prihodnosti bolj počutili Evropejce. Verjetno je na to vplivalo dejstvo, da so bile »nove« države članice ob vstopu v EU ekonomsko manj razvite in zato državljani omenjenih držav v večji meri vidijo prednosti, ki jih prinaša EU, pa najsi bodo te vezane na nekoliko omejen prost pretok ljudi (možnost izobraževanja in zaposlitve v »starejših«, bolj ekonomsko razvitih državah članicah) ali pa zaradi promocije, ki jo je v njihovih državah bila deležna EU v procesu pridruževanja omenjenih držav. Takrat je večina nacionalnih elit, da bi dosegle sprejem v EU in legitimacijo med svojimi državljani, le-to prikazovalo v zelo »pozitivni luči«. Tudi ekonomska kriza je najverjetneje imela pozitiven vpliv na proces vzpostavljanja evropske identitete, vsaj med srednjim in višjim slojem prebivalstva, saj so lahko ti iz svojih držav migrirali v druge države članice, kjer je bila možnost zaposlitve višja. Zanimivo pa je, da se v letu 2015, ko je v medijsko ospredje stopila begunska kriza, ni pretirano spremenila percepcija evropske identitete med državljani EU, kot je bilo morda pričakovati.

6 Percepcije evropske identitete v Sloveniji v obdobju med 2004 in 2016

Stati inu obstatu.

Primož Trubar

Pri preučevanju percepcije evropske identitete v Sloveniji in poskusu odgovora na v 2. poglavju zastavljeno raziskovalno vprašanje: »Na kakšen način ter iz katerih razlogov se je spremenila percepcija evropske identitete med letoma 2004 in 2016 med državljani Republike Slovenije?« je najprej potrebno poudariti, da se vpetost Slovenije in njenih državljanov v evropski geografski in kulturni prostor ni začela šele s pristopom Slovenije v EU. Predniki Slovencev so že od 6. stoletja dalje prebivali vsaj na geografskem in kasneje s pokristjanjevanjem tudi v kulturnem polju »zahodnoevropskega sveta« (Toplak, 2003). Del tega sveta so bili Slovenci v različnih družbenih in državnih ureditvah vse do konca 2. svetovne vojne, ko je z neformalno vzpostavitvijo »železne zavese« svet postal razdeljen na dva nasprotna si politična pola. Na kapitalistični »zahod« in komunistični »vzhod«. Takrat so Slovenci svojo prihodnost videli predvsem v povezovanju z drugimi južnoslovanskimi narodi, s katerimi so ustvarili novo »federalno urejeno Jugoslavijo« (prav tam). Po razpadu Jugoslavije so Slovenci vzpostavili svojo prvo neodvisno državo, Republiko Slovenijo. Z razglasitvijo nove države leta 1991 se je skoraj hkrati že začel proces vstopanja, tako v Sloveniji kot v mnogo drugih post-komunističnih državah, v evropske integracije, še posebej v EU (Debeljak, 2003). To pridruževanje ni potekalo popolnoma enostavno, saj je Republika Slovenija morala uskladiti svoj pravni red (in s tem tudi družbeni red) s pravnim redom EU, poimenovanim tudi »acquis communautaire«, ki je obsegal kar 80.000 strani, in je zato trajalo skoraj osem let od podpisa pristopnega sporazuma leta 1996 do vstopa Slovenije v EU 1. maja 2004 (Toplak, 2003).

Želja o vstopu Slovencev v EU se ni pojavila šele z osamosvojitvijo Slovenije, ampak je potekala že vsaj od konca 80. let, ko so takratni državljani SFR Slovenije in s tem Jugoslavije v evropskem povezovanju videli rešitev za končanje »jugoslovanske krize«. Vendar pa takratna želja po pridruževanju evropskim integracijam ni bila toliko iz ideoloških razlogov, ampak predvsem iz ekonomskih, saj so Slovenci v evropskih integracijah videli pot do večje blaginje in redefinicije Slovencev kot dela srednjeevropskega sveta in ne balkanskega. Evropeizacija je hkrati med prebivalci Slovenije pomenila premik od »nepopolne« socialistične družbe k

sodobnim smernicam zahodnoevropskega tipa družbe in države, tj. družbe s parlamentarno demokracijo (Hafner-Fink, 2000).

Vendar pa približevanje in integracija Slovenije v evropske povezave nista bili samo želja njenih državljanov, čeprav sta vseskozi uživali njihovo politično podporo, ampak je bil to v veliki meri predvsem projekt slovenskih nacionalnih elit (Hafner-Fink, 2000; Toplak, 2003; Šabec, 2006). Približevanje evropskim integracijam je bila tako stalnica v slovenskem političnem prostoru vse od osamosvojitve do polnopravnega članstva v EU, ki so ga skoraj uniformno podpirale slovenske politične, ekonomske in tudi kulturne elite.

V naslednjih podpoglavjih bom analiziral podatke o spreminjanju percepcije evropske identitete med državljani RS med letoma 2004 in 2016 ter jih bom hkrati primerjal s podatki o percepciji evropske identitete v EU iz 5. poglavja. Struktura podpoglavij in tabel je enaka kot v 5. poglavju, ko sem analiziral podatke o percepciji evropske identitete na ravni EU.

6.1 Percepcije državljanov Republike Slovenije o koristnosti članstva Slovenije v EU

Državljeni RS so že vse od vstopa v EU le-to dojemali kot koristno. Na to nakazujejo tudi podatki v Tabeli 6.1, saj stopnja percipirane koristnosti, od vstopa Slovenije v EU in do leta 2011, ko se je prenehalo z njenim merjenjem, ni nikoli padla pod 50 %.

Tabela 6.1: Če upoštevate vse, bi rekli, da je Sloveniji članstvo v EU koristilo ali ne? V % (Slovenija)

Leto (Eurobarometer)	Koristi	Ne koristi	Ne vem
2004 (EB 62)	58	28	14
2005 (EB 63)	62	31	6
2005 (EB 64)	57	31	12
2006 (EB 65)	67	25	8
2006 (EB 66)	71	24	5
2007 (EB 67)	75	21	4

2007 (EB 68)	72	22	7
2008 (EB 69)	71	25	4
2008 (EB 70)	71	24	5
2009 (EB 71)	64	30	6
2009 (EB 72)	64	31	5
2010 (EB 73)	58	37	5
2010 (EB 74)	51	45	4
2011 (EB 75)	53	42	5

Vir: European Commission, Public opinion (b. d. d).

V jesenskem barometru 2004 (EB 62), nekaj mesecev po vstopu Slovenije v EU, je 58 % respondentov dojemalo EU kot koristno, 28 % kot nekoristno in 14 % se jih ni moglo opredeliti. V naslednjih letih se je trend percipiranja EU kot koristne nadaljeval in je tako v spomladanskem merjenju leta 2007 (EB 67) dosegel najvišjo stopnjo podpore. Takrat je kar 75 % respondentov EU dojemalo kot koristno, 21 % kot nekoristno in samo 4 % respondentov so podali odgovor »ne vem«. Po letu 2007 je začela podpora padati. Tako je v jesenskem valu EB leta 2010 (EB 74) EU kot koristno ocenilo le 51 % respondentov, a se je podpora že v naslednjem letu rahlo zvišala in dosegla 53 % (EB 75). V tem letu je tudi 42 % ljudi EU ocenilo kot nekoristno, 5 % pa se jih ni moglo odločiti. Po mojem mnenju je taka razlika med letoma 2007 in 2011 posledica ekonomske krize, saj je percipirana koristnost padala, s tem ko se je ekonomska kriza nadaljevala in poglobljala. Če te podatke primerjamo s podatki iz ravni EU (Tabela 5.1), vidimo podoben trend upadanja od leta 2007 naprej. Razlika je le v tem, da je v povprečju več državljanov Republike Slovenije EU percipiralo kot koristno v primerjavi s povprečjem vseh članic EU. Npr. v zadnjem merjenju leta 2011 je 53 % državljanov Slovenije EU dojemalo kot koristno, na ravni EU pa je bil tak delež 52 %.

6.2 Navezanost državljanov Republike Slovenije na Evropo in EU

V Tabeli 6.2 in Tabeli 6.3 so zbrani odgovori o navezanosti državljanov RS na Evropo in EU. Navezanost na Evropo (Tabela 6.2) je bila ob vstopu v EU precejšnja, saj je v spomladanskem valu EB leta 2004 kar 74 % državljanov bilo zelo ali dokaj navezanih, medtem ko je bilo dokaj ali sploh nenavezanih »le« 23 %. V naslednjih letih je navezanost padala; leta 2016 (EB 86) je bilo 55 % državljanov RS zelo ali dokaj navezanih. Istega leta je bilo dokaj ali sploh nenavezanih 44 % državljanov RS.

Tabela 6.2: Ljudje lahko občutijo različne stopnje navezanosti na svoje mesto ali vas, svojo regijo, svojo državo ali Evropo. Prosim, povejte mi, kako navezani se počutite na Evropo? V % (Slovenija)

Leto:	Zelo navezan	Dokaj navezan	Dokaj nenavezan	Sploh nenavezan	Ne vem	Zelo ali dokaj navezan ³⁸	Dokaj ali sploh nenavezan
2004 (EB 62)	22	52	17	6	3	74	23
2005 (EB 63)	27	46	22	4	1	73	26
2006 (EB 65)	22	40	28	9	1	62	37
2014 (EB 82)	9	35	39	14	2	44	53
2015 (EB 84)	15	41	30	13	1	56	43
2016 (EB 86)	14	41	33	11	1	55	44

Vir: European Commission, Public opinion (b. d. a).

Navezanost na EU (Tabela 6.3) med državljani Slovenije je bila vsa leta manjša kot navezanost na Evropo. Leta 2006 je bilo 59 % državljanov zelo ali dokaj navezanih na EU, na Evropo pa

³⁸ Zaradi lažje obravnave podatkov sem seštel odgovore o navezanosti (stolpca 1 in 2) oz. nenavezanosti (stolpca 3 in 4).

62 %. Leta 2016 (EB 86) je bilo zelo ali dokaj navezanih na EU 49 %, na Evropo pa, kot že omenjeno, 55 %.

Tabela 6.3: Ljudje lahko občutijo različne stopnje navezanosti na svoje mesto ali vas, svojo regijo, svojo državo ali Evropo. Prosim, povejte mi, kako navezani se počutite na EU? V % (Slovenija)

Leto:	Zelo navezan	Dokaj navezan	Dokaj nenavezan	Sploh nenavezan	Ne vem	Zelo ali dokaj navezan ³⁹	Dokaj ali sploh nenavezan
2006 (EB 65)	19	40	29	11	2	59	40
2007 (EB 67)	16	39	33	12	1	55	45
2007 (EB 68)	12	36	37	12	2	48	49
2012 (EB 77)	10	35	40	15	1	45	55
2013 (EB 80)	8	33	40	18	1	41	58
2014 (EB 82)	7	31	42	17	3	38	59
2015 (EB 84)	13	36	35	15	1	49	50
2016 (EB 86)	12	37	38	12	1	49	50

Vir: European Commission, Public opinion (b. d. b).

Navezanost na EU med državljani RS je skozi leta upadala. Prišlo je kar do 10 % padca navezanosti. Hkrati se je ravno za toliko povečala nenavezanost na EU. Tudi ta trend pripisujem razmahu ekonomske krize in povečanju nezaupanja v institucije EU.

Če primerjamo omenjene podatke z ravno navezanosti na celotni EU (Tabela 5.3), ugotovimo, da je bila Slovenija leta 2006 bolj navezana na EU kot povprečje vseh držav EU. Leta 2016 je

³⁹ Zaradi lažje obravnave podatkov sem seštel odgovore o navezanosti (stolpca 1 in 2) oz. nenavezanosti (stolpca 3 in 4).

bila Slovenija manj navezana na EU, saj je bilo dokaj ali sploh nenavezanih (50 %) več kot zelo ali dokaj navezanih (49 %). Na ravni EU je bilo ravno obratno, saj je bilo leta 2016 več ljudi zelo ali dokaj navezanih na EU (50 %) kot dokaj ali sploh nenavezanih (47 %).

6.3 Občutenje državljanstva EU med državljani Republike Slovenije

V tem podglavju so zbrani podatki o tem, koliko državljani RS pričakujejo, da se bodo v prihodnosti identificirali kot Evropejci (Tabela 6.4) in ali se počutijo državljani EU (Tabela 6.5).

Tabela 6.4: Se v bližnji prihodnosti vidite kot: samo Slovenca, kot Slovenca in Evropejca, kot Evropejca in Slovenca, samo kot Evropejca ali ne vem? V % (Slovenija)

	Samo Slovenec	Kot Slovenca in Evropejca	Kot Evropejca in Slovenca	Samo kot Evropejca	Ne vem ⁴⁰	Skupaj se vsaj v neki meri v prihodnosti vidijo kot Evropejce ⁴¹
2004 (EB 62)	40	50	7	1	1	58
2005 (EB 64)	36	58	5	1	0	64
2010 (EB 73)	55	37	4	3	1	44
2012 (EB 77)	38	49	7	3	3	59
2013 (EB 79)	39	49	6	3	4	58
2013 (EB 80)	42	45	5	1	7	51
2014 (EB 81)	37	56	3	2	2	61
2014 (EB 82)	39	55	4	1	1	60

⁴⁰ Od leta 2010 naprej se v variaciji vprašanja pojavijo tudi odgovori: noben (spontano) in zavrnitev (spontano). Te odgovore sem uvrstil v odgovor »ne vem«.

⁴¹ Zaradi lažje obravnave podatkov sem seštel tiste, ki se vsaj v neki meri dojemajo kot Evropejce, torej stolpce 2, 3 in 4.

2015 (EB 83)	38	57	3	1	0	61
2015 (EB 84)	39	53	5	1	2	59
2016 (EB 85)	41	50	6	1	2	57
2016 (EB 86)	43	50	3	2	2	55

Vir: European Commission, Public opinion (b. d. c).

Pri občutenju evropejstva je opazen trend upadanja. Leta 2004 (EB 62) je 58 % državljanov RS pričakovalo, da se bodo v prihodnosti počutili Evropejce, 40 % pa da se bodo identificirali samo kot Slovenci. Leta 2010 (EB 73) je pričakovana prihodnja identifikacija upadla na 44 %, kar je bila najnižja stopnja od vstopa RS v EU. V naslednjih letih je opaziti rast identifikacije z evropejstvom, ki se je v začetku leta 2014 (EB 81) povzpela na 61 %. Potem sledi zopet ponoven upad na 55 % leta 2016 (EB 86). Istega leta je bila identifikacija samo z nacionalno identiteto 43 %.

V primerjavi s celotno EU (Tabela 5.4) je opazno, da smo imeli Slovenci leta 2004 večje pričakovanje od evropskega povprečja, da se bomo v prihodnosti počutili Evropejce, v naslednjih nekaj letih pa se je ta trend obrnil in je Slovenija padla pod evropsko povprečje. Leta 2016 (EB 86) je samo 55 % državljanov RS pričakovalo, da se bodo v prihodnosti videli kot Evropejce, medtem ko je bilo na ravni EU takih kar 61 %. Veliko večja je bila tudi navezava samo na nacionalno identiteto, saj je bilo v Sloveniji 43 % takih, ki se v prihodnosti vidijo samo kot pripadniki nacionalne identitete, na ravni EU pa je bilo takih »le« 37 %. Po mojem mnenju je do te diskrepance prišlo zaradi begunske krize, ki se je državljanov RS, vsaj v primerjavi z večino drugih držav članic EU, nekoliko bolj »neposredno« dotaknila.

Pri vprašanju »Ali se počutite državljan EU« pa je ravno obratno. Državljan RS se od leta 2010 naprej v večji meri vedno bolj počutijo državljane EU. Tega leta (EB 73) se je kot državljane EU počutilo 64 % vprašanih. Do leta 2016 (EB 86) se je ta delež zvišal na 73 %, medtem ko je delež respondentov, ki se ne počutijo državljane EU, padel s 36 % leta 2010 na 26 % leta 2016.

Tabela 6.5: Ali se počutite državljan EU? V % (Slovenija)

	Da, definitivno	Da, do določene mere	Ne, ne zares	Ne, definitivno ne	Ne vem	Skupaj da ⁴²	Skupaj ne
2010 (EB 73)	17	47	26	10	0	64	36
2011 (EB 75)	23	47	23	6	0	70	29
2012 (EB 76)	21	45	25	8	0	66	33
2012 (EB 77)	25	43	24	7	0	68	31
2013 (EB 79)	22	42	26	9	0	64	35
2013 (EB 80)	19	42	29	9	1	61	38
2014 (EB 81)	20	43	28	8	0	63	36
2014 (EB 82)	19	50	21	10	0	69	31
2015 (EB 83)	24	41	24	11	0	65	35
2015 (EB 84)	27	48	19	5	1	75	24
2016 (EB 85)	26	44	24	5	1	70	29
2016 (EB 86)	29	44	20	6	1	73	26

Vir: European Commission, Public opinion (b. d. e).

Če primerjamo omenjene odgovore s povprečjem EU (Tabela 5.5), opazimo, da se državljani RS v večji meri počutijo tudi državljane EU skozi celotno obdobje merjenja tega vprašanja. Leta 2016 se je v Sloveniji kar 6 % več ljudi počutilo državljane EU, kot je bilo povprečje na ravni EU, ki je tega leta (EB 86) znašalo 67 %. Tudi delež ljudi, ki se ne počutijo državljane

⁴² Zaradi lažje obravnave podatkov sem seštel vse odgovore da (stolpca 1 in 2) in ne (stolpca 3 in 4).

EU, je bil leta 2016 v Sloveniji manjši, kot je bilo povprečje EU. V Sloveniji je znašal 26 %, na ravni EU pa 32 %.

6.4 Sinteza pripadnosti evropski identiteti med državljani RS

Pri analizi zbranih podatkov za RS sem prišel do ugotovitve, da se Slovenci leta 2016 manj identificiramo z evropsko identiteto, kot smo se ob vstopu v EU leta 2004. Do tega sklepa sem prišel zato, ker odgovori na skoraj vsa zastavljena vprašanja (razen na vprašanje o občutenju državljanstva EU) kažejo na upad identifikacije z evropejstvom in evropsko identiteto. Kot sem že večkrat omenil tekom magistrskega dela, to pripisujem ekonomski krizi, ki je bila v Sloveniji ena izmed najdaljših in najmočnejših v EU. A še vedno takega rezultata nisem pričakoval.

Zanimivo pa je, da je istočasno prišlo do izrazito večje identifikacije z evropskim državljanstvom, kjer so bili leta 2016 državljani RS nad povprečjem EU. Na tem mestu lahko samo predvidevam, da so državljani RS ob izbruhu ekonomske krize prepoznali prednosti, ki jih prinaša državljanstvo EU. Državljanji (ne samo RS, zlasti pa ti) očitno razlikujejo med »biti Evropejec« in »biti državljan EU« v prid slednjega. V Sloveniji se je drugače od povprečja EU povečal tudi delež tistih, ki se identificirajo z lastno nacionalno identiteto, kar je bilo razvidno zlasti v času ekonomske in begunske krize. To povečanje omenjene identifikacije še posebej povezujem z begunsko krizo, saj se je delež ljudi, ki se tako identificirajo, povečal ravno v času, ko je bila omenjena kriza na svojem »vrhuncu«, tj. leta 2015 in 2016, in ko je vlada RS na meji s Hrvaško začela postavljati ograjo, s katero so hoteli preprečiti nelegalno prestopanje državne meje. Ta kriza je imela na Slovenijo neproporcionalen vpliv, saj je samo leta 2015 v državo ilegalno vstopilo 360.213 ljudi (Ministrstvo za notranje zadeve, Policija, b. d., str. 1), kar je glede na število prebivalcev RS relativno veliko.

7 Sklep

Lepa, o lepa bo smrt Evrope;
kakor razkošna kraljica v zlatu
legla bo v krsto temnih stoletij,
tiho bo umrla, kot bi zaprla
stara kraljica zlate oči.

— Vse je ekstaza, ekstaza smrti. —

Srečko Kosovel

Pred pisanjem pričujočega magistrskega dela sem si zastavil tri raziskovalna vprašanja, s katerimi sem hotel osvetliti percepcijo evropske identitete med evropskimi elitami in državljani EU med letoma 2004 in 2016. Menim, da mi je tekom pisanja magistrskega dela s pomočjo branja, analize in interpretacije primarnih in sekundarnih pisnih virov uspelo odgovoriti na vsa zastavljena raziskovalna vprašanja.

Pri prvem zastavljenem raziskovalnem vprašanju, »Na kakšen način ter iz katerih razlogov se je spremenila percepcija evropske identitete med političnimi, družbenimi, kulturnimi in ekonomskimi elitami kot reprezentativnimi predstavniki institucij EU med letoma 2004 in 2016?«, sem ugotovil, da pri evropskih elitah obstaja navezanost na idejo združene Evrope in tudi evropsko identiteto. Ta se izkazuje predvsem v tem, da po »veliki krizi«, ki jo predstavlja potencialni odhod Združenega Kraljestva Velike Britanije in Severne Irske iz EU, evropske elite iščejo načine, kako EU »obvarovati« pred morebitnim razpadom, saj si ne predstavljajo Evrope brez EU. Na to nakazuje tudi Bela knjiga o prihodnosti Evrope, ki jo je Evropska komisija izdala leta 2017 in v kateri si evropske elite (oz. vsaj njihovi predstavniki, ki delujejo znotraj inštitucij EU) prihodnosti ne predstavljajo brez obstoja EU. Ta razkorak med samoizpraševanjem o prihodnji obliki EU in samoumevnostjo, ki jo je bila EU deležna leta 2004, ko so se začele pridruževati članice iz »nove« Evrope, nakazuje na to, da sta ekonomska in begunska kriza tudi med evropskimi elitami zamajali prepričanje, da EU kot nadsocijalna organizacija nima alternative.

Pri drugem in tretjem raziskovalnem vprašanju (»Na kakšen način ter iz katerih razlogov se je spremenila percepcija evropske identitete med letoma 2004 in 2016 med državljani EU?« in »Na kakšen način ter iz katerih razlogov se je spremenila percepcija evropske identitete med letoma 2004 in 2016 med državljani Republike Slovenije?«) sem s pomočjo podatkov, ki so bili zbrani za potrebe standardnih raziskav Eurobarometer, poskušal ugotoviti, kako državljani EU (in z njimi tudi državljani Republike Slovenije) percipirajo evropsko identiteto v obdobju 2004–2016. Ali je del njihovih življenj ali ne. Na tem mestu naj poudarim, da sem bil nad rezultati nekoliko presenečen. Pričakoval sem, da ne bo tako močne navezanosti in identifikacije z evropsko identiteto, kot je bila izražena v zbranih podatkih. Ugotovil sem namreč, da se identifikacija z evropsko identiteto pri »povprečnem« evropskem državljanu v izbranem obdobju povečuje, na kar nakazujejo podatki o tem, ali se v prihodnosti vidi tudi kot Evropejca. Od leta 2004 do 2016 se je delež takih, ki to pričakujejo, povečal za 5 %, in sicer s 56 % na 61 %. Zanimivo je, da se je v Sloveniji delež ljudi, ki to pričakujejo, v istem obdobju nekoliko zmanjšal, in sicer za 3 %, z 58 % na 55 %. To pripisujem vplivu ekonomske in kasneje še begunske krize, ki sta na Slovenijo in na njene državljane imeli, po mojem mnenju, velik vpliv.

Medtem je evropsko državljanstvo med državljani EU naletelo na široko podporo. Npr. leta 2016 se je kar 67 % ljudi počutilo državljane EU. V Sloveniji se je tako počutilo kar 73 % vprašanih. V prihodnjih raziskavah bi bilo zanimivo raziskati, zakaj obstaja relativno velika razlika med pričakovano prihodnjo identifikacijo z evropejstvom in občutenjem evropskega državljanstva ter zakaj več ljudi občuti pripadnost evropskemu državljanstvu, kot je ljudi, ki so zelo ali dokaj navezani na EU. Po mojem mnenju prihaja do tega zato, ker ljudje oz. vsaj določen delež ljudi bolj občuti konkretne prednosti, ki jih evropsko državljanstvo prinaša, kot občutijo vpliv drugih politik, ki jih EU izvaja. Hkrati se evropska identiteta še ni razvila v taki meri, da bi ljudje prednosti, ki jih prinaša evropsko državljanstvo, dojemali kot del pojma »biti Evropejec« oz. da bi omenjene prednosti povezovali z EU kot politično in kulturno entiteto. Zanimivo bi bilo tudi raziskati, zakaj navezanost na Evropo kot kulturnozgodovinski pojem vztrajno upada, medtem ko je podpora EU relativno stabilna. Po mojem mnenju je to zato, ker je EU kot organizacija začela, vsaj v neki meri, prevzemati mesto v percepciji ljudi, ki ga je pred tem imela Evropa. To mislim predvsem v smislu, da danes, ko se npr. v medijih govori o Evropi, s tem zavedno ali nezavedno implicirajo na EU, kar lahko razumemo tudi kot neke vrste uspeh evropskih integracij, še posebej EU.

Edini problem, na katerega sem naletel tekom pisanja magistrskega dela, je bil ta, da se vprašanja v raziskavah Eurobarometer, na katera sem se navezoval pri analizi percepcije evropske identitete med državljani EU, ne pojavljajo konstantno vsako leto. Npr. vprašanje »Ali se počutite državljane EU?« se je v za mojo raziskavo relevantnih letih pojavljalo šele od leta 2010 naprej, pa čeprav je bil inštitut državljanstva EU vzpostavljen že z Maastrichtskim sporazumom leta 1992.

Nacionalna identiteta je v Evropi in EU še vedno glavna oblika politične in kulturne identifikacije (ohrabrujočim statističnim podatkom navkljub), saj evropska identiteta kot skupinska identiteta še ni dosegla enake vloge, kot jo je EU dosegla na političnem in gospodarskem področju. A če se na razvoj evropske identitete ozremo bolj optimistično, kar glede na v tem magistrskem delu predstavljene podatke lahko pričakujemo, opazimo, da se vendar razvija neka skupna zavest in pripadnost evropski ideji in identiteti, čeprav le-ta ni tako pri(po)znana, kot so državniki, ki so nekaj desetletij nazaj vzpostavljali prve poveljne evropske integracije, želeli in morda pričakovali. Vzpostavljanje skupinskih identitet potrebuje svoj čas in seveda skupni kulturni prostor, ki ljudem dopušča, da lahko prosto izmenjujejo svoja kulturna izkustva. Vprašanje tudi ostaja, ali se konstantno prisotna in relativno visoka pripadnost državljanstvu EU ponuja kot alternativa (med)kulturni anksioznosti, ki so jo sprožile množične migracije leta 2015, in večji zaprtosti evropskega prostora ali pa se evropska identiteta napaja ravno zavoljo teh dogodkov in s tem ostaja zavezana ekskluzivističnemu značaju, ki ga je posvojila od svojih nacionalnih držav članic.

Če bi na tem mestu lahko odgovoril Srečku Kosovelu, bi bil moj odgovor: »Upam, da stara kraljica še ne bo zaprla svojih zlatih oči«.

8 Viri

1. Adler, E. (2005). *Communitarian International Relations: The Epistemic Foundations of International Relations*. London: Routledge.
2. Althusser, L. (2006). Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation). *The anthropology of the state: A reader*, 9(1), 86–98.
3. Anderson, B. (1998). *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH Zavod za založniško dejavnost.
4. Appiah, K. A. (1997). Cosmopolitan Patriots. *Critical Inquiry* 23(3), 617–639.
5. Bahovec, I. (2005). *Skupnosti: Teorije, oblike, pomeni*. Ljubljana: Založba Sophia.
6. Beck, U. (2003). *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
7. Beck, U. (2007). Reinventing Europe: A Cosmopolitan Vision. *Cosmopolitanism and Europe* 15(39), 109–116.
8. Bajuk Senčar, T. (2009). The integration of »East« and »West«: Slovenian »Eurocrats« and the politics of identity within the institutions of the European Union. *Traditiones*, 38(2), 165–178.
9. Bennet, M. J. (1998). *Basic concepts of intercultural communication: Selected readings*. Yarmouth: Multicultural Press.
10. Berger, P. L. in Luckmann, T. (1988). *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
11. Best, H. (2009). History Matters: Dimensions and Determinants of National Identities among European Populations and Elites. *Europe-Asia Studies* 61(6), 921–941.
12. Best, H., Lengyel, G. in Verzichelli, L., ur. (2012). *The Europe of Elites: A Study into the Europeanness of Europe's Political and Economic Elites*. Oxford: Oxford University Press.
13. Bruter, M. (2005). *Citizens of Europe? The emergence of a mass European identity*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
14. Cabada, L. (2000). Razumevanje nacionalne in evropske identitete – primer Češke republike. *Teorija in praksa* 37(1), 116–129.
15. Cartwright, R. L. (1968). Some Remarks on Essentialism. *The Journal of Philosophy* 65(20), 615–626.

16. Debeljak, A. (2003). Enotni slovenski kulturni prostor in Evropa maternih jezikov. *Sodobnost 4*, 481–498.
17. Debeljak, A. (2012). *Knjiga, križ in polmesec*. Ljubljana: Zavod za kulturne dejavnosti Multipraktik.
18. Delanty, G. (2003). Is there European identity?. *Global Dialogue 5*(3/4), 76–86.
19. Dutch say 'devastating no' to EU constitution. (2005, 2. junij). *The Guardian*. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/world/2005/jun/02/eu.politics>
20. Ducuta, A. M. (2015, 24. februar). The challenges of the European Identity. Dostopno prek: <http://one-europe.net/the-european-identity>
21. Elliot, L. (2011). Global financial crisis: five key stages 2007-2011. *The Guardian*. 7. avgust 2011. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/business/2011/aug/07/global-financial-crisis-key-stages>
22. *European citizenship*. (b. d.). Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/justice/citizen/>
23. European Commission, Public opinion. (b. d. a). *People may feel different degrees of attachment to their town or village, to their region, to their country or to Europe. Please tell me how attached you feel to... Europe*. Dostopno prek <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/26/groupKy/159>
24. European Commission, Public opinion. (b. d. b). *People may feel different degrees of attachment to their town or village, to their region, to their country or to Europe. Please tell me how attached you feel to... European Union*. Dostopno prek <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/26/groupKy/314>
25. European Commission, Public opinion. (b. d. c). *In the near future do you see yourself as (nationality) only, (nationality) and European, European and (nationality), don't know*. Dostopno prek <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/41/groupKy/206>
26. European Commission, Public opinion. (b. d. d). *Taking everything into consideration, would you say that (your country) has on balance« benefited or not from being a member of the European Union?* Dostopno prek <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/4/groupKy/4>

27. European Commission, Public opinion. (b. d. e). *You feel you are citizen of the EU*.
Dostopno prek
<http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/50/groupKy/263>
28. Evropska komisija. (2011). *Standard Eurobarometer 75*. Dostopno prek
http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb75/eb75_en.htm
29. Evropska komisija. (2016). *Standard Eurobarometer 86*. Dostopno prek
<http://ec.europa.eu/COMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2137>
30. Evropska komisija. (2017). *Bela knjiga o prihodnosti Evrope: razmisleki in scenariji za EU-27 do leta 2025*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/white-paper-future-europe-reflections-and-scenarios-eu27_sl
31. Evropska unija. (2017a). *Uprava EU - osebe, jeziki in lokacija institucij*. Dostopno prek: https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/administration_sl#jeziki
32. Evropska unija. (2017b). *Simboli EU*. Dostopno prek https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols_sl
33. Fischer, E. F. (1999). Cultural Logic and Maya Identity: Rethinking Constructivism and Essentialism. *Current Anthropology* 40(4), 473–499.
34. Fligstein, N. (2008). *Euroclash: The EU, European identity, and the future of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
35. Grillo, R. D. (2003). Cultural Essentialism and Cultural Anxiety. *Anthropological Theory* 3(2), 157–173.
36. Guibernau, M. (2011). Prospects for a European Identity. *International Journal of Politics, Culture, and Society: The End of the Nation-State* 24(1/2), 31–43.
37. Habermas, J. (1990). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Massachusetts: The MIT Press.
38. Hafner-Fink, M. (2000). Slovensko približevanje Evropski Uniji: ideološki projekt ali proces (post)modernizacije. *Teorija in praksa* 37(5), 807–831.
39. Hall, S. (1996). Introduction: Who needs identity? V S. Hall in P. du Gay (ur.), *Questions of cultural identity* (str. 1–17). London: Sage Publications Ltd.
40. Höpner, M. in Jurczyk, B. (2015). *How the Eurobarometer Blurs the Line between Research and Propaganda*. Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies
Dostopno prek http://www.mpifg.de/pu/mpifg_dp/dp15-6.pdf

41. Hopper, P. (2006). *Living with Globalisation*. Oxford: Berg.
42. Holston, J. in Appadurai, A. (1996). Cities and citizenship. *Public Culture* 8(2), 187–204.
43. Houtum, H. (2010). Human blacklisting: the global apartheid of the EU's external border regime. *Environment and Planning: Society and Space* 28(6), 957–976.
44. Howell, K. (2002). *Developing Conceptualizations of Europeanization and European Integration: Mixing methodologies*. Sheffield: Ashcroft International Business School.
45. Hunt, A. in Wheeler, B. (2017). Brexit: All you need to know about the UK leaving EU. BBC. 15. avgust 2017. Dostopno prek <http://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887>
46. Iglič, H. (2014). Dejavniki oblikovanja kolektivne identitete: primer evropske identitete. *Teorija in praksa* 51(2-3), 374–390.
47. Intercultural dialogue. (2017, 25. november). *Evropska komisija*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/culture/policy/strategic-framework/intercultural-dialogue_en
48. Južnič, S. (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
49. Killinger, C. L. (2002). *The History of Italy*. Westport: Greenwood Press.
50. Konvencija o statusu beguncev. (1950). UNHCR 429 (V).
51. Kosovel, S. (2004). *Pesmi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
52. Krašovec, P. (2016). Še enkrat o neoliberalizmu II: politika *Andragoška spoznanja* 22(1), 71–84.
53. Lizbonska pogodba, ki spreminja pogodbo o Evropski uniji in pogodbo o ustanovitvi Evropske skupnosti, podpisana 13. decembra v Lizboni, v veljavi od 1. decembra 2009. Dostopno prek <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/HTML/?uri=CELEX:12007L/TXT&from=EN>
54. Lukšič-Hacin, M. (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
55. Mansfeldová, Z. in Špicarová Stašková, B. (2009). Identity Formation of Elites in Old and New Member States (With a Special Focus on the Czech Elite). *Europe-Asia Studies* 61(6), 1021–1040.
56. Ministrstvo za notranje zadeve, Policija (b. d.). *Ilegalne migracije na območju Republike Slovenije*. Dostopno prek <https://www.policija.si/images/stories/Statistika/MejnaProblematika/IlegalneMigracije/2015/December2015.pdf>

57. Nathan, G. (2015). A non-essentialist model of culture: Implications of identity, agency and structure within multinational/multicultural organisations. *International Journal of Cross Cultural Management* 15(1), 101–124.
58. Nissen, S. (2014). The Eurobarometer and the Process of European Integration: Methodological Foundations and Weaknesses of the Largest European Survey. *Quality and Quantity* 48(2), 713–727.
59. Orton, A. (2012). *Building migrants belonging through positive interactions*. Bruselj: Council of Europe.
60. Petrović, T. (2009). *Dolga pot domov: Reprezentacije zahodnega balkana v političnem in medijskem diskurzu*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
61. *Poročilo o državljanstvu EU iz leta 2017*. (2017). Luxembourg: Urad za publikacije Evropske unije.
62. Prutsch, M. J. (2017). *Research for CULT Committee – European Identity*. Bruselj: European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies.
63. Rizman, R. (1998). Ali sta nacionalna identiteta in suverenost v zatonu? V D. Zajc (ur.), *Evropeizacija slovenske politike, Slovenski politološki dnevi Portorož*, 5.–6. junij (str. 17–25). Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
64. Recchi, E. (2012). *Transnational Practices and European Identity: Theoretical foundations, research developments and policy implications*. Bruselj: Policy and Research Issues, European Commission.
65. Seidel, K. (2010). *The Process of Politics in Europe: The Rise of European Elites and Supranational Institutions*. London: I.B. Tauris.
66. Schmitter, P. C. (2004). *On Democracy in Europe and the Democratization of Europe*. Madrid: Universidad Carlos III.
67. Spohn, W. in Triandafyllidou, A. (2003). *Europeanisation, national identities and migration*. London: Routledge.
68. Spongenberg, H. (2006, 4. julij). Catalan, Basque and Galician get EU language boost. *Euobserver*. Dostopno prek <https://euobserver.com/political/22007>
69. Stevenson, N. (2003). *Cultural Citizenship: Cosmopolitan Questions*. Berkshire: Open University Press.
70. Šabec, K. (2006). *Homo europeus: nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: Založba FDV.

71. Šumi, I. (2000). *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antrapološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.
72. Todorov, T. in Bracher, N. (2008). European identity. *South Central Review* 25(3), 3–15.
73. Toplak, C. (2003). *Združene države Evrope: Zgodovina evropske ideje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
74. Ule, M. N. (2000). *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Sophia.
75. Velikonja, M. (2003). *Mitografije sedanjosti: študije primerov sodobnih političnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba.